

GILGAMESJ

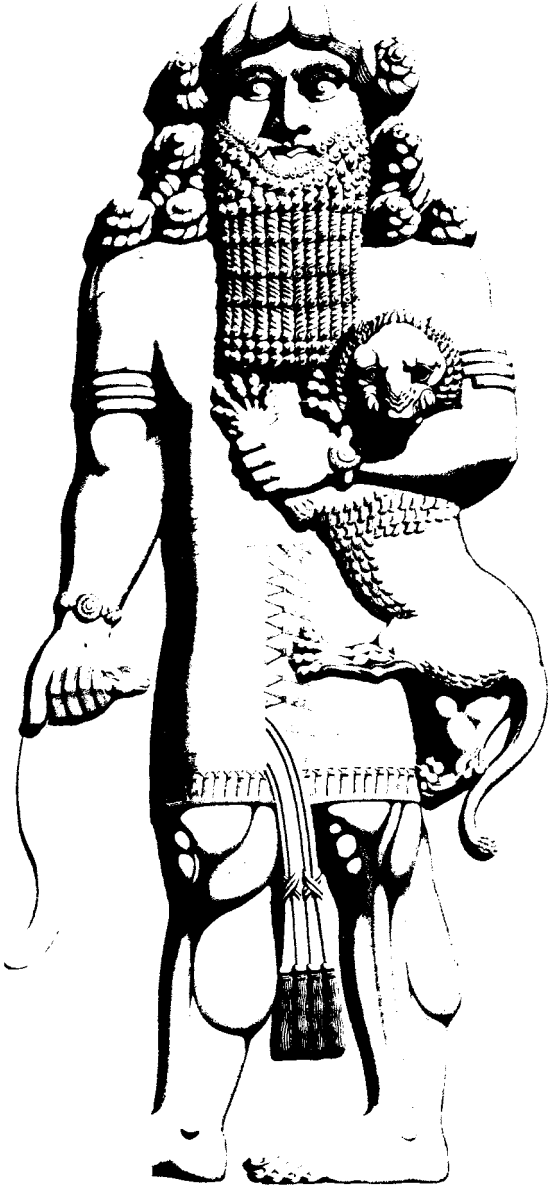
de mens in verzet tegen zijn noodlot

Gilgamesj, de half-goddelijke koning van Oeroek, wordt door de dood van zijn vriend geconfronteerd met de werkelijkheid van de dood. Hij weigert het stervenslot te aanvaarden en gaat op zoek naar het kruid der onsterfelijkheid.

Het verhaal van Gilgamesj vormt de Soemerische bijdrage aan het gemeenschappelijk erfgoed van de mensheid. Gilgamesj is de eerste mens, die in de literatuur gestalte aanneemt, een gestalte die we herkennen door de overeenkomst van zijn tragiek met de onze.

Dit eeuwenoud verhaal heeft Harry van Kruiningen geïnspireerd tot het maken van 16 etsen.

DE DRIEHOEK / AMSTERDAM

De ontdekking in 1872 van een zondvloed verhaal, veel ouder dan het bijbelse relaas, veroorzaakte een grote sensatie.

De Soemerische Noach heet Oetnapisjtim, en wordt door een van de goden gewaarschuwd voor de dreigende ramp:

Riethuis, riethuis! wand! wand!

Riethuis luister! wand begrijp me!

*Man van Sjoerroepak zoon van Oebar-Toetoe,
breek je huis af en bouw een schip,
verlaat je bezit om lijfsbehoud.*

*Je levende ziel is meer waard dan rijkdom,
breek je huis af en bouw een schip,
verzamel daarin het zaad van al wat leeft.*

Manninkop, Soemerisch.

DE DRIEHOEK
AMSTERDAM

*Gilgamesj zag een bron met koel water,
daalde erin af om te baden —
een slang rook de geur van het levenskruid,
gleed uit het water en at het op.*

GILGAMESJ

de mens in verzet tegen zijn noodlot

het eeuwenoud verhaal inspireerde
Harry van Kruiningen
tot het maken van zestien etsen

De Driehoek / Amsterdam

Tekstbewerking en toelichting: E. Th. van der Veer-Bertels

Omslag: De begrafenis van Enkidoe

Bandstempel: Gilgamesj' naam in spijkerschrift

Copyright © De Driehoek / Amsterdam

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

Inleiding

Het Gilgamesj-epos, dat mij inspireerde tot het maken van een aantal prenten, is een dichtwerk, dat niet in een week of een maand is ontstaan. Gedurende een tijdperk van zeker duizend jaar is de stof door dichters bewerkt. Een aantal zelfstandige dichtwerken werd tot een groter geheel bijeengevoegd. Zo nu en dan nam een dichter de draad weer op en voegde er een aantal regels aan toe.

Deze wordingsgeschiedenis is na een paar duizend jaar nauwelijks geheel te achterhalen. De datering wordt bovendien bemoeilijkt doordat de bestaande gedichten steeds door schrijvers werden gekopieerd en op de scholen als materiaal voor schrijfoefeningen werd gebruikt. Overigens een geluk, want daardoor is de hedendaagse mens in het bezit van niet alleen de oudste maar ook de meest aangrijpende vertolking van de mens in zijn angst voor de dood en de zucht naar onsterfelijkheid.

Wat de figuur Gilgamesj betreft, is het niet uitgesloten dat er ongeveer vijf duizend jaar geleden een koning heeft geleefd die Gilgamesj heette. In ieder geval wordt in een inscriptie van bijna 4000 jaar oud vermeld dat de oude zware stadsmuur van Oeroek een werk van koning Gilgamesj is geweest. Resten van deze muur zijn nu nog aanwezig. Uit niets is gebleken dat de eerste dichter van het epos in dezelfde tijd heeft geleefd als Gilgamesj. Het verhaal moet van mond tot mond en van generatie op generatie in het oude Soemerië hebben geleefd en door de dichter als uitgangspunt zijn genomen.

In de loop der eeuwen ontstonden er verschillende verhalen rond de figuur Gilga-

mesj, zoals „Gilgamesj, Endikoe en de onderwereld”, „Gilgamesj en de hemelstier” en het zondvloedverhaal. Dit laatste verhaal, dat in het epos een belangrijke rol speelt, is zowel in het Soemerisch als Babylonisch voor ons bewaard gebleven.

Op het oudste Soemerische kleitablet werden de volgende zinnen ontcijferd: „Een vloed zal de heilige steden wegvagen om zo het zaad van de mensheid te vernietigen, zo hebben de goden op de godenvergadering besloten”.

Kleitafels

Over het ontstaan van de kleitabletten is thans veel bekend. Ongeveer drie duizend jaar voor onze jaartelling zijn de Soemeriërs ten behoeve van hun handel, zowel onderling als met naburige volken, begonnen om met kleine figuurtjes in de klei te tekenen om een soort administratie vast te leggen. Het was het z.g. picturale schrift. Het duurde nog wel 500 jaar, voor zich uit dit beeldschrift een vereenvoudigd systeem van kleine figuurtjes en streepjes had ontwikkeld, waarmee vrijwel alle teksten konden worden vastgelegd. Omdat de nieuwe uitvinding geen alfabetisch systeem was maar gebaseerd op lettergrepen en begrippen, ook abstrakte, eigennamen enz., was het beroep van kleischriftschrijver erg moeilijk en vergde een lange scholing.

Er werden speciale schrijvers-scholen opgericht, meestal in bijvertrekken van de tempels. Er zijn verscheidene van die scholen, met banken, tafels en opbergruimten voor de kleitabletten gevonden, niet van hout, maar van steen en gebakken klei. Soms is zo'n school door oorlog, een ramp of een overstroming plotseling buiten gebruik gesteld, onder een dikke zandlaag terecht gekomen en later in zijn geheel opgegraven. De honderden kleitabletten en rolzegels van beginnende en gevorderde leerlingen zijn opgeborgen en ontcijferd. Onder deze tabletten bevonden zich veel opstellen en kopieën van literaire werken. Men heeft scholen opgegraven van de steden Mari, Nippoer, Oeroek en Oer. Ook in de stad Sjuruppoek, eens een stad die in het Gilgamesj-epos - in verband met het zondvloedverhaal - een belangrijke rol heeft gespeeld, heeft men een school opgegraven. De school stond daar 4500 jaar geleden. Men heeft ook daar honderden kleitabletten gevonden met opstellen, klei-indruk-oefeningen en strafwerk.

Doordat de geleerden een groot aantal van deze en andere tafeltjes hebben ontcijferd, zijn we veel te weten gekomen over het alledaagse leven van de mensen die daar 4 à 5 duizend jaar geleden in het tweestromengebied leefden. Op andere delen van onze aarde waren ook culturen in wording, maar het waren de Soemeriërs die voor het eerst hun leven op kleitafels, gebakken in de zon of in ovens, vastlegden.

Het ontcijferen van het spijkerschrift is zeer ingewikkeld, zodat men aanvankelijk eraan twijfelde of de geleerden het wel bij het rechte eind hadden. Daarom heeft men een proef genomen door drie bekende Soemeriologen onafhankelijk van elkaar een bepaald tablet te laten ontcijferen. Deze vertalingen werden verzegeld en onderzocht, daarbij bleek het resultaat zo goed, dat men van dat moment niet meer twijfelde.

De Soemeriërs waren tenslotte in staat op kleine stukjes nog zachte klei de wigvormige tekentjes ongelofelijk klein en duidelijk met een driehoekig bijgesneden pen van hout in het tablet te drukken. Op een kleitafeltje, zo groot als een luciferdoosje, aan beide zijden in twee kolommen verdeeld, is een z.g. Soemerische boekenlijst gevonden, een soort katalogus van een bibliotheek. Het geheel bevat twee en zestig titels van literaire werken.

Hoewel het spijkerschrift nu een dode taal is, heeft de kennis ervan zich over het gehele Nabije Oosten uitgebreid.

Door deze kleitabletten weten wij ook veel over het dagelijks leven in Oeroek en de andere steden, hoe de mensen zich kleedden, wat ze aten, de stand der geneeskunde en nog vele andere dingen. Er is een recept gevonden om zeep te maken. Door paardestaartachtige planten te verbranden, verkreeg men as die een weinig soda of potas bevatte. Met olie en klei vermengd verkreeg men een zeepachtige substantie. Het voedsel van Gilgamesj's tijdgenoten bestond voornamelijk uit een soort ronde platte broden of een deegachtige massa van gekookte graanproducten, uien, vele soorten fruit, jonge palmbladen en dergelijke. Gevogelte, verse en gedroogde vis werden ook veel gegeten met gerstebier en wijn als drank. Men leefde in de lemen huizen zonder tafel of stoelen. Het gewone volk deed vrijwel

alles zittend op de grond. Omdat klei in onbeperkte mate voorhanden was, was de pottenbakkerskunst zeer goed ontwikkeld. Alle mogelijke dingen tot zelfs spijkers werden van klei gebakken. Hout was schaars, daarom werden ook de doodkisten van klei gebakken, wat technisch toch wel enige problemen gaf.

Hoe beleefden de mensen van toen het leven op aarde? Men dacht, dat de aarde een platte schijf was, omringd door bergketens. Dit alles overspannen door een hemelgewelf, waarin zich de zon, de maan en de sterren bevonden. De zon kwam door een groot gat in de berg in het oosten op en verdween 's avonds weer in het westen in een ander gat. Om een verklaring voor dit wonderlijk gebeuren te geven, werden er door de priesters een aantal goden gecreëerd.

Een belangrijke godin was Ishtar. Zij was de Venus onder de goden. Zij had een eigen tempel te Oeroek en beschikte over een groot aantal priesters en priestersessen. Zij was de godin van de liefde, maar ook van de grensgebieden hiervan, de prostitutie en de wellust. Ze was de heerseres in de tempel waar de prostituee's waren ondergebracht. Deze waren van verschillende rangen en standen. De van betere huize afkomstigen waren de hetaeren, maar ook waren er deernen, een soort prostituee's van lager allooi. Ishtar was eveneens de godin die de sexuele orgiën organiseerde. Ze had zelf vele echtgenoten, maar was er niet afkerig van avonturen met vreemden te hebben. Dit alles weten we door de vele kleitabletten, waarop haar leven beschreven wordt.

Buiten deze waren er nog honderden goden en godinnen, die ieder een onderdeel van het leven beheersten.

Maar hoe stelden de Sumeriërs deze goden nu voor? De goden en godinnen die vrijwel allemaal gehuwd waren, hadden een menselijke gedaante. Toch waren ze bovenmenselijk en onsterfelijk en wat belangrijker was, ze waren onzichtbaar en dit was een grote geruststelling. Ze leefden onder de mensen in de huizen, de tempels en in de straat. Ze waren er, maar men zag ze niet. Dat de goden onsterfelijk waren was nodig; anders zou met hun dood dat deel waar ze verantwoordelijk voor waren tot ondergang gedoemd zijn.

Van jongs af aan werden de kinderen met de godenwereld bekend gemaakt. Men heeft op kleitafels zeer lange godenlijsten aangetroffen, die voor schoolgebruik

waren gemaakt. De godenwereld werd bij alles met de mensenwereld vergeleken; zo waren er welgestelde en arme goden, die hun voedsel in de goten zochten. Zo nu en dan werd er een grote feestelijke bijeenkomst gehouden, de ereplaatsen waren voor de oppergoden; de rest zocht zich een plaats naar gelang hun rang in de godenwereld.

Maar buiten dit alles was er nog een onzichtbare wereld, die van de demonen. Demonen deden uitsluitend kwaad. Ze veroorzaakten ruzies tussen vaders en moeders of tussen de andere familieleden. Demonen zetten aan tot diefstal en moord. Soms kwamen ze 's nachts in de huizen en hadden dan gemeenschap met vrouwen en mannen die daar geen zin in hadden, althans zo legde men het uit. Naast de demonen zwierven vooral in het donker in grote getale spoken rond, het uitvaagsel onder de demonen. Ze rezen als schimmen op uit de onderwereld om het mensdom te treiteren. Zoals de mens in alle tijden dit deed, droomden de Sumeriërs ook in hun slaap, maar voor hen hadden dromen een grote betekenis. Er waren mannen en vrouwen die zich in het uitleggen van de droom hadden gespecialiseerd. Deze mensen werden door het volk veel geraadpleegd. Het waren droomuitleggers.

Het leven van de Sumeriërs, die zich dag en nacht omringd voelden door de zo langzamerhand duizenden goden, demonen en spoken, die onzichtbaar voor hen, alles hoorden en zagen en waar ze ook werkelijk in geloofden, was dus niet zo gemakkelijk. Maar de dichters van het Gilgamesjepos waren toch niet zo erg zeker van de goedgelovigheid van het volk. Het is merkwaardig dat Gilgamesj ondanks de grote angst en verering van de goden, op een bepaald moment de godin Ishtar bij het begin van zijn loutering ongenadig uitscheldt en beledigt in aanwezigheid van het volk. Daarmede bewijst de dichter dat ze niet alles van de goden slikten.

Naast het gewone leven van alledag, zoals het door de jagers, handwerkslieden en handelaren geleefd werd, waren er ook de kunstenaars. Het is maar de vraag of ze in die dagen een aparte groep vormden. Waarschijnlijker is het, dat ze als ambachtslieden, zoals pottenbakkers en smeden werden beschouwd.

Het is vooral de beeldhouwkunst, die in Gilgamesj's dagen grote hoogten bereik-

te, zoals een zeer expressieve vrouwenkop van doorschijnend marmer, de z.g. vrouwe van Oeroek, thans in het museum te Bagdad. Ook is uit die dagen bewaard gebleven een reliëf met de voorstelling van een processie waaruit we een duidelijk beeld krijgen hoe de mensen gekleed gingen en waarop verscheidene gebruiksvoorwerpen, planten en dieren te zien zijn.

Harry van Kruiningen

Goden en mensen

Oorspronkelijk stond de mens in een persoonlijke verhouding tot de hem omringende machten van de natuur. Die natuur is in Mesopotamië grillig, het klimaat is ongezond, de overstromingen van de grote rivieren zijn niet zo voorspelbaar en berekenbaar als die van de Nijl, ze hebben vaak het karakter van een zondvloed die het zorgvuldig opgebouwde irrigatiestelsel verwoest en de huizen van in de zon gedroogde stenen tot slib doet terugkeren. Daarom worden de goden als ze op den duur menselijke gestalte aannemen vaak als grillig en onberekenbaar ervaren. Ze zijn machtiger dan de mens, onsterfelijk en in staat in te grijpen in de wereldorde, maar ze zijn behept met dezelfde gebreken van jalouzie, drift en wraakzucht als de stervelingen. Alleen Anoe lijkt in zijn serene rust boven dit alles verheven.

Anoe, Enlil en Ea zijn de goden van de drie grote onderdelen van de kosmos: hemel, aarde en luchtrijk, en waterrijk.

Anoe

Anoe is de majesteit van het nachtelijk uitspansel. De dominerende rol die de hemel speelt, hoog boven alles en allen verheven, maakt duidelijk waarom Anoe de hoogste rangorde in het godenrijk inneemt. Zijn majesteit is de uitdrukking van macht, een macht die zo groot is dat hij zich niet actief hoeft te manifesteren. Hij is de absolute autoriteit wiens eenmaal gesproken woord wet is voor goden en mensen.

Enlil

Enlil beheerst alle ruimte tussen hemel en aarde. Zoals zijn naam die „Heer van de wind” betekent, al zegt is hij ook de storm zelf, die in het vlakke land van Mesopotamië een destructieve kracht kan aannemen. Als Anoe macht is, dan is Enlil kracht, en kracht in actie. Daarom is hij ook de uitvoerder van alle straffonnissen die in de raad der goden worden geveld. In het zondvloedverhaal wordt de kracht van Enlil, als hij het land teistert, vergeleken met de stormloop van aanvallende legerscharen. Er is ook een gedicht waarin de bestorming en vernietiging van Oer door barbaarse horden wordt vergeleken of liever gelijkgesteld met een door Enlil opgeroepen storm.

Ea

Ea is de heer van het water in en onder de aarde, van de voor het leven in een land vrijwel zonder regenval onmisbare bronnen, wellen en rivieren. Water is een creatief, eigenzinnig element, dat komt en verdwijnt volgens eigen wetten. Daarom is Enki ook de god van wijsheid en kennis, die hij aan de mensen tracht over te dragen, want meer dan de andere goden is hij de mensen gunstig gezind. Men zou hem de minister van landbouw en waterstaat in het kosmische bestel kunnen noemen.

Ishtar

Ishtar is de schone maar ook verraderlijke godin van de liefde en van de oorlog. Ze is van afkomst een vruchtbaarheidsgodin en heeft daarom als minnaar Tammoez, de god van de plantengroei die ieder jaar sterft en door haar wordt beweend. De terugkeer van haar geliefde uit de onderwereld in de lente geeft aanleiding tot uitbundige feesten. Maar volgens een oude Soemerische mythe is Ishtar juist verantwoordelijk voor Tammoez' dood.

Ishtar maakt een tocht naar het dodenrijk om een vete uit te vechten met haar zuster Eresjkigal die daar het bewind voert. Bij haar gang door de zeven poorten van het dodenrijk worden haar successievelijk al haar kledingstukken en sieraden ontnomen. Als ze naakt voor haar zuster staat, worden zestig ziekten op de stralende godin losgelaten. Inmiddels is het op aarde treurig gesteld:

Nu Isjtar is afgedaald naar het land
waarvandaan geen terugkeer is,
bespringt de stier niet meer de jonge koe,
bevrucht de ezel niet meer de ezelin
heeft de jongen geen omgang met het meisje
ligt de jongen in zijn kamer,
ligt het meisje op haar zijde.

Alleen Enki weet een mogelijkheid te bedenken om Isjtar te verlossen, wel moet ze in ruil haar geliefde een deel van het jaar in de onderwereld achterlaten. Daarom verwijt Gilgamesj haar ook de dood van Tammoez, die ze toch zo bitter beweent.

Sjamasj

De verwijten die Gilgamesj tot Isjtar richt, weerspiegelen ook een machtsverschuiving van de grillige, maar machtige aardse godin naar een mannelijke astrale godheid, de zonnegod Sjamasj waarvan juist de rechtvaardigheid met nadruk wordt vermeld.

Sjamasj de zon (als hemellichaam) en de zonnegod, is degene die alles ziet bij zijn tocht van oost naar west over de aarde en op wiens rechtvaardigheid men een beroep kon doen bij geleden onrecht. Hij wordt vaak afgebeeld met een zaag, waarmee hij zijn beslissingen velst of liever zaagt. Hammoerabi, de grote codificator van het recht, zegt dat hij zijn wetboek van Sjamasj heeft gekregen.

Dit zijn de belangrijkste goden die in het Gilgamesj-epos een rol spelen. Er waren talloze andere goden, zoveel, dat er zelfs „adresboeken” van goden werden aangelegd.

Voor de gewone man waren de relaties met de grote goden nogal afstandelijk. Hij diende hen eerder als lid van de gemeenschap dan als individu. Voor zijn individuele noden had hij zijn persoonlijke godheid. Deze is een soort personificatie van voorspoed en succes in het leven. Die zijn immers niet afhankelijk van zijn eigen vanzelfsprekende inspanning - hoe zou een zwakke mens de loop van het lot

kunnen beïnvloeden - dit is het werk van een godheid die hem blijkbaar gunstig gezind is. Hij heeft zoals de term luidt, „een god verworven” en nu houdt hij hem in ere door een kleine kapel in zijn huis waar hij zijn offeranden plaatst. Ook schrijft hij hem soms brieven om hem op zijn moeilijkheden attent te maken. Hij heeft nu als het ware connecties in hogere kringen. Bij die goden die te hoog verheven zijn om ze rechtstreeks te benaderen, kan zijn persoonlijke god hem tot voorspraak dienen. Die voorspraak wordt meestal ingeroepen bij ziekte of tegenspoed, de wens gaat altijd uit naar een lang leven, naar goede gezondheid.

Ondanks een voortdurend voortleven van het opstandingsidee in nieuwjaarsfeesten ter ere van Tammoez had de Soemeriër weinig verwachtingen van het leven dat hem eventueel na de dood wachtte. Zijn kijk op het leven was pessimistisch. Tijdens zijn leven was hij, functionerend in een hiërarchisch verlopende staatsmachine, ondanks zijn inspanning en gehoorzaamheid onderworpen aan de grillen van het noodlot. Het leven na de dood zag hij op zijn best als een schimmig, vreugdeloos voortvegeteren in barre duisternis. Dit vormt een schrille tegenstelling met de optimistische verwachtingen van de Egyptenaar die op een vrijwel ongewijzigde voortzetting van zijn aardse bestaan in het hiernamaals rekende.

Ontelbaar waren de boze demonen waardoor de Soemeriërs zich dag en nacht omgeven voelden. Het meest geducht waren de Annoenaki, de „Boze Zeven”

AROEROE BOETSEERT
ENKIDOE UIT KLEI

*Ze dompelde haar handen in water
en drukte de klei in vorm,
ze maakte Enkidoe, de dappere held.*

AROEROE BOETSEERT ENKIDOE UIT KLEI

Ze dompelde haar handen in water
en drukte de klei in vorm,
ze maakte Enkidoe, de dappere held.

waarop al het kwaad in de schepping is terug te voeren. Als het onweer opsteekt, dat de zondvloed inleidt, is het lichten aan de horizon de Annoenaki die zwaaiend met hun toortsen uit de onderwereld opstijgen om de mensheid te verdelgen. Tegen deze machten tracht de mens zich te verweren door magische praktijken en bezweringen, wanneer zijn persoonlijke godheid blijkbaar niet in staat of bereid is hem in bescherming te nemen.

Ook probeert hij zijn onzekere toekomst te ontsluiëren door de interpretatie van zijn dromen of door acht te slaan op de stand van sterren en planeten. Een zekere beklemming gaat uit van deze gedachtenwereld waarin noch tijdens het leven noch daarna iets anders dan onderworpenheid aan een grillig noodlot te wachten valt.

Hier is de klacht van iemand die al zijn religieuze plichten nauwkeurig vervuld heeft, maar desondanks door ellende wordt achtervolgd:

Hoe zou de onnozele mens de wegen der goden begrijpen?
— wie 's nachts nog leefde is heden dood
plotseling verduisterd, vergaan tot stof;
zó zingt en speelt hij,
zó klinkt zijn klaaglied —
zoals licht en duister wisselen, verandert hun wil.

Het verhaal van Gilgamesj

Zoals reeds gezegd moeten de verschillende delen van het Gilgamesjverhaal eeuwenlang mondeling zijn doorgegeven voordat ze na de uitvinding van het schrift konden worden opgetekend. Uit de vroegste historische periode, nog in het derde millennium, bestaan er fragmenten van de afzonderlijke verhalen zoals De Scheping van Enkidoe, en Enkidoe, Gilgamesj en de hemelstier.

In de twaalfde eeuw voor Christus heeft een Akkadisch dichter de bestaande verhalen samengevat en tot een geheel gevormd met als kernthema de vragen van leven en dood. Hij heeft voor het Gilgamesj-epos gedaan wat Homerus voor de Myceense en Griekse helden- en sagenstof heeft verricht. Hiermee krijgt het epos zijn definitieve grote en duurzame vorm. Dit is dan de afsluiting van een periode die daardoor definitief voorbij is, het tot stand komen van een groot epos vormt het einde van een lange ontwikkeling waarbij de held als drager van de menselijke problematiek steeds meer centraal komt te staan.

Het is deze definitieve versie waarvan grote gedeelten uit de in de as gelegde bibliotheek te Niniveh tot ons zijn gekomen. Daarom dragen de goden in het verhaal de Akkadische namen, niet de oorspronkelijke Soemerische. Helaas vertonen de kleitabletten vele onduidelijkheden en lacunes. Wel kunnen die soms worden aangevuld met teruggevonden fragmenten van oudere versies. We hebben dus niet één legpuzzel met ontbrekende stukjes, maar een aantal onvolledige legpuzzels die bovendien niet alle hetzelfde onderwerp behandelen. Daardoor ontstaan onvermijdelijk stijlbreuken en lacunes in het verhaal. Zo verschuift de verhouding tussen Gilgamesj en Enkidoe, die in de Soemerische versie nog die van heer en

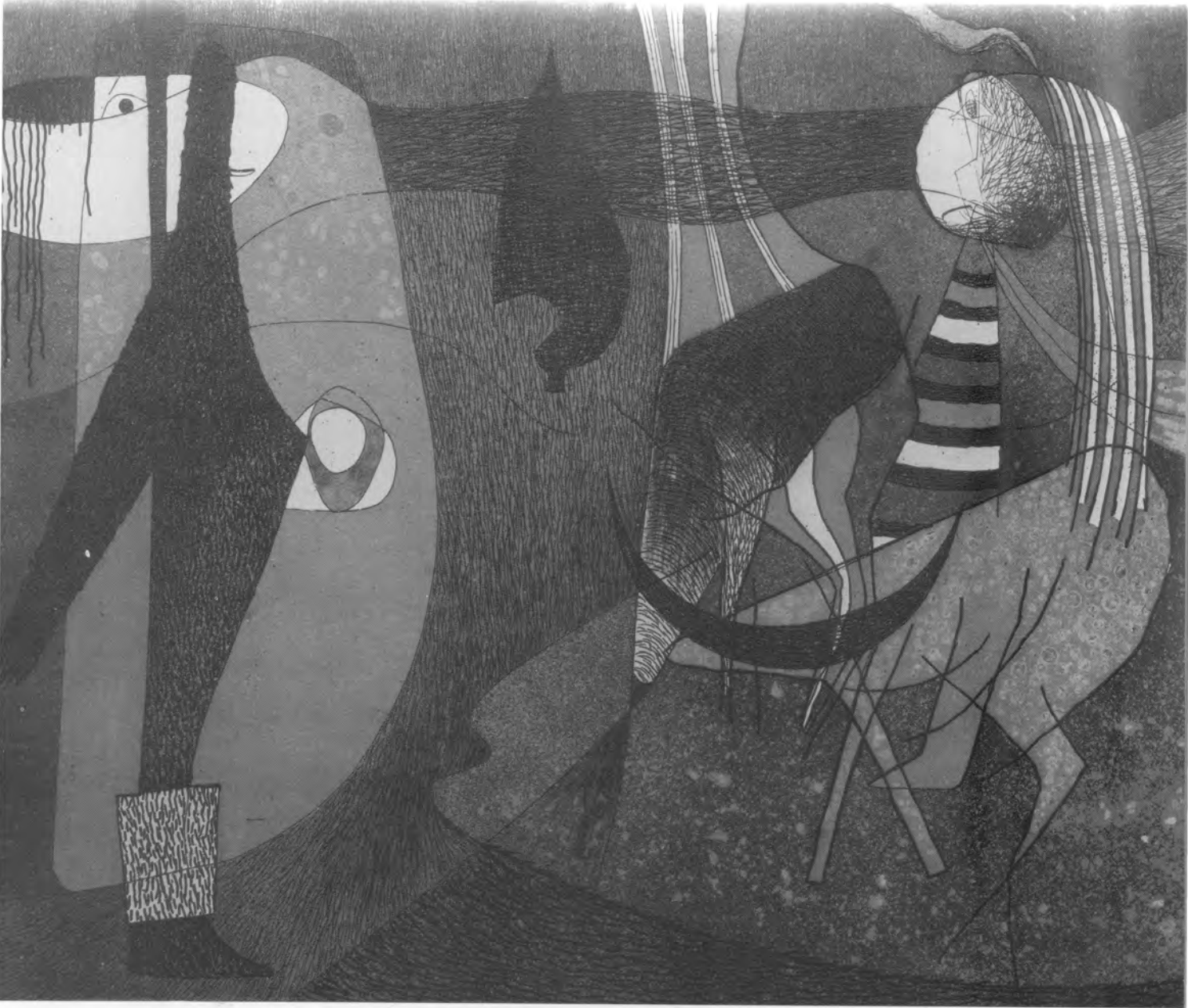
dienaar is, in de loop der tijden naar die tussen twee vrienden. Verschillende motieven zijn niet geheel uitgewerkt of blijven duister. Zo gaat Oetnapisjtin, de Soemerische Noach, met een groep helpers de ark in, maar bij het verlaten ervan is alleen sprake van hem en zijn vrouw, hoe het de rest vergaat wordt niet medegedeeld.

Overigens hangt de onvolledigheid ook samen met de haast dramatische verteltrant van het werk. Al datgene wat functioneel is voor de voortgang en de betekenis van het verhaal, komt in fel licht te staan en contrasteert daardoor scherp tegen de donker gelaten achtergrond. Het is een verteltrant die we ook in het Oude Testament aantreffen en die in scherpe tegenstelling staat tot die van Homerus in de Ilias en de Odyssee, waar met veel liefde tal van details worden uitgewerkt die telkens alle aandacht opeisen, hoewel ze niet relevant zijn voor de gang van het verhaal. Het Gilgamesj-epos krijgt juist door deze dieptewerking zijn tijdeloze, haast beklemmende kracht.

Bij de bewerking is getracht ondanks de fragmentarische toestand en de lacunes van het overgeleverde materiaal een vloeiend verhaal te vertellen. Om een indruk te geven van de directe, concrete zeggingskracht zijn telkens delen ingelast die de oorspronkelijke tekst zoveel mogelijk benaderen.

DE DRINKPLAATS DER DIEREN

*Met de gazellen eet hij kruiden,
met het wild gaat hij ter drinkplaats.
Drie dagen achtereen zag hem de jager
en verstijfde van angst.*

DE DRINKPLAATS DER DIEREN

Met de gazellen eet hij kruiden,
met het wild gaat hij ter drinkplaats.
Drie dagen achtereen zag hem de jager
en verstijfde van angst.

De man die alles zag

„De man die alles zag . . .” Dit zijn de beginwoorden van het Gilgamesj-epos in de versie waarin het ons is overgeleverd en waarin de verhalen die over deze held bestonden, tot een zo groot mogelijke eenheid zijn verweven. Evenals bij de vele eeuwen later ontstane scheppingen van Homerus, de Ilias en de Odyssee, bevat reeds de aanvangsregel ook de kern van het verhaal. De man die alles zag, is Gilgamesj, die tot de grenzen van het menselijk vermogen heeft gezocht naar het raadsel van leven en dood en met lege handen moest terugkeren naar zijn stad Oeroek. Ook al is zijn naam nog niet genoemd, toch weten de hoorders nu reeds om welk verhaal het gaat.

Lof van Oeroek

Voor de held ten tonele wordt gevoerd, wordt eerst het decor geschetst, waartegen zijn machtige gestalte zich gaat aftekenen, een trotse lofzang op de stad die hij bouwde met haar grootse tempels en machtige muren. Die muren van 9,5 km lengte omvatten een oppervlakte van 2,5 vierkante km. Met de tempels vormen ze na meer dan drieduizend jaar nog steeds een indrukwekkend ruïnencomplex.

De muur die Oeroek beschermt is zijn werk.
Beklim de muren van Oeroek, wandel erover,
keur het metselwerk: goede baksteen

Door de baksteenbekleding zijn de muren beter bestand tegen zware regenval dan de in de zon gedroogde tichelstenen waarvan de huizen meestal gemaakt zijn.

Gilgamesj

Nu komt de held de gezichtskring van het verhaal binnen. Alle goden hebben hun bijdrage geleverd tot zijn schone, imponerende en atletische gestalte. Maar, en hiermee is de dramatische ontwikkeling gegeven:

Voor twee delen is hij god, voor één deel mens.
Boven allen torent hij uit

Gilgamesj, van zijn macht en kracht bewust, treedt op als een meedogenloze tiran. Bij dag en nacht klinkt tromgeroffel om de mannen op te roepen voor herendiensten. Het volk vereert hem, maar leeft ook in voortdurende angst voor de woedeaanvallen van de koning. Zijn begeerte beperkt zich niet tot de vrouwen van de hofhouding:

Hij ontnemt de jonge maagd haar geliefde,
zijn dochter aan de held, de vrouw aan haar man

Tenslotte loopt het volk te hoop en klaagt zijn nood aan de goden.

De schepping van Enkidoe

Verontwaardigd geven de goden aan de scheppingsgodin Aroeroe opdracht een evenbeeld van Gilgamesj te vervaardigen dat hem tot metgezel kan dienen, een metgezel die aan hem gewaagd is.

Aroeroe, schep nu zijn evenknie
lijkend op hem als zijn spiegelbeeld,
onstuimigheid tegen onstuimigheid
zal zich dan meten en Oeroek krijgt rust.

Klei, het bouw materiaal bij uitstek in dit land arm aan hout en natuursteen, dient ook hier als grondstof:

Ze dompelde haar handen in water
en drukte de klei in vorm;
ze maakte Enkidoe, de dappere held.

Enkidoe is geschapen, maar hij is zich zijn menszijn niet bewust, hij voelt zich één met de dierenwereld; de mens, het in cultuur gebracht land kent hij nog niet. Ook zijn uiterlijk is dat van een „wildeman”, met lang loshangend hoofdhaar en een zwaar behaard lichaam. Hij leeft met en als de dieren:

Met de gazellen eet hij kruiden,
met het wild gaat hij ter drinkplaats

Maar ook treedt hij op als hun beschermer. Hij vult de valkuilen op en vernielt de netten en strikken van de jagers.

Enkidoe en de jager

Een jager die bij de drinkplaats het wild onder schot wil nemen, ziet de beestmens:

Drie dagen achtereen zag hem de jager
en verstijfde van angst

Als hij thuiskomt, is hij nog steeds halfverdoofd van schrik en ziet eruit als iemand die een uitputtende tocht heeft gemaakt. Hij vertelt zijn vader van de ontmoeting en de bedreiging die dit wezen vormt voor zijn bestaan:

Vader, er is een man uit de bergen gekomen
met een kracht als de sterkste in het land,
als van Anoe is zijn geweldige sterkte.
Aldoor zwerft hij rond en eet gras met het wild,
aldoor dwaalt hij af naar de drinkplaats.
Ik was bang om dichterbij hem te komen.
De kuilen die ik groef, vulde hij op.
De netten die ik spande, verscheurde hij.
Het gedierte der steppen ontkomt aan mijn handen,
hij maakt me het jagen onmogelijk.

De vader van de jonge jager is minder uit het veld geslagen. Hij ziet in de komst van dit vreemde wezen zelfs nieuwe mogelijkheden.

Mijn zoon, in de Oeroek woont Gilgamesj,
niemand kon het ooit tegen hem opnemen,
breng hem de tijding van de krachtmens

De jager gaat op weg naar Oeroek en doet de koning het verhaal van het wezen dat zowel op een dier als op een mens lijkt, en het wild tegen de jagers beschermt. Gilgamesj kent het middel om de wildeman te temmen: hij moet als lok-aas een deerne meenemen, haar omhelzing zal hem doen beseffen dat hij een mens is, maar hem tevens voorgoed van de dieren vervreemden.

Enkidoe en de vrouw

De jager begeeft zich met de vrouw, een van de lagere aan Isjtara gewijde tempeldeernen op weg. Twee dagen wachten ze vergeefs bij de drinkplaats. De derde dag daalt Enkidoe met het wild af om te drinken.

Daar is hij, vrouw, ontbloot je boezem,
open je schoot, bied hem je weelde.
Open je kleed, en lig met hem samen,
leer de wildeman wat een vrouw is
en het wild waarmee hij leefde verstoot hem.

Zes dagen en zeven nachten duurt de liefdesroes van Enkidoe waarin hij alles

TWEE DEERNEN VAN OEROEK

*Kom mee naar het sterke Oeroek, Enkidoe:
de mensen lopen in prachtige kleren,
de deernen zijn er een lust voor het oog.*

TWEE DEERNEN VAN OEROEK
Kom mee naar het sterke Oeroek, Enkidoe:
de mensen lopen in prachtige kleren,
de deernen zijn er een lust voor het oog.

om zich heen vergeet. Dan wil hij terug naar zijn vrienden, de dieren waarmee hij zich nog steeds verbonden voelt. Maar de band met de steppedieren blijkt verbroken. Iedere stap nader doet hen harder op de vlucht slaan en omdat hij tot die wereld geen toegang meer heeft, is ook zijn eigen lichtvoetigheid verdwenen. Het besef daagt dat hij voortaan in de andere wereld, die van de mensen zal moeten leven. Daarom keert hij terug naar de vrouw.

Toen de gazellen hem zagen
sprongen ze weg,
het wild van de steppe
vluchtte voor hem,
toen hij ze wou volgen
was zijn lichaam gebonden,
zijn knieën begaven het,
weg was zijn snelheid.
Zijn brein ontwaakte,
vulde zijn hart met gedachten.

Enkidoe luistert aandachtig naar het voorstel van de vrouw. Ze wil hem meenemen naar Oeroek, de stad met de sterke muren en de prachtige tempels, de woonplaats van Gilgamesj die met ongetemde kracht iedereen zijn wil oplegt.

Het denkbeeld dat er iemand bestaat, krachtiger dan hij, werkt als een prikkel op Enkidoe. Hij zal wel eens laten zien wie de sterkste is:

Ik daag hem uit,
luidkeels zal ik roepen:
„Ik ben de sterkste hier,
ik kom alles veranderen!”
Wie in de heuvels is geboren
is de sterkste van allen.

De vrouw beseft dat hij zich geen voorstelling kan maken van het leven in Oeroek en de macht van zijn koning. Ze geeft een beschrijving van de oog en zinnen strelende aanblik van de feestelijke bevolking.

„Kom mee naar het sterke Oeroek, Enkidoe,
de mensen lopen in prachtige kleren,
de deernen zijn er een lust voor het oog.”

Ze zal hem Gilgamesj laten zien „in al zijn heerlijkheid”. Immers zijn lichaam is volmaakt van schoonheid en kracht, dag noch nacht gunt hij zich rust. „Hij is sterker dan jij, Enkidoe, laat dus dat pochen. Hij is door de goden begunstigd met inzicht en kennis. Nog voor je uit de heuvels kwam, zag Gilgamesj in zijn dromen dat je op komst was”.

Gilgamesj droomt

Het verhaal verplaatst zich naar Oeroek. De koning heeft een tweetal dromen gehad, die hij zijn moeder, de hogepriesteres vertelt. In de eerste droom ziet Gilgamesj 's nachts een glanzende meteorsteen op aarde vallen. Hij wil de steen optillen, wat hem niet lukt, pas met hulp van zijn gevolg slaagt hij erin, waarna hij de steen naar zijn moeder brengt. Deze geeft hem in de verklaring:

Dit is de sterke makker
die zijn vriend helpt in de nood.

In de tweede droom ziet hij in een van de straten van Oeroek een reusachtige bijl liggen van een vreemde vorm. De mensen drommen er omheen. Het zien ervan vervult hem met een vreemde blijdschap. „Als tot een vrouw voelde ik me erdoor aangetrokken en ik droeg hem aan mijn zijde”. Ook deze droom wordt door Gilgamesj' moeder verklaard als de komst van een vriend, hem waardig. Hij verheugt zich erop:

laat dit lot mij ten deel vallen:
een vriend zal ik krijgen, een makker!

Enkidoe en de herders

Het verhaal gaat weer terug naar de drinkplaats, naar Enkidoe en de vrouw. Ze geeft hem een deel van haar kleding en neemt hem als een kind bij de hand mee naar de herders. Het vreemde behaarde wezen wekt veel verbazing. Als Enkidoe voedsel voorgezet krijgt, weet hij niet wat hij ermee aan moet:

Toen Enkidoe in de heuvels leefde
at hij gras met de gazellen,
zoog de melk van de steppedieren;
brood kan hij niet eten,
sterke drank kan hij niet drinken.

Weer is het de vrouw die hem deze nieuwe stap naar de beschaving doet zetten.
En na zijn eerste aarzeling geeft hij zich snel gewonnen aan de nieuwe verleidingen:

brood at hij tot hij verzadigd was
hij dronk de sterke drank - wel zeven kruiken.

Deze maaltijd betekent de definitieve ommekeer. Enkidoe wil als de anderen zijn, hij wrijft het ruige haar van zijn lichaam, verzorgt en kleedt zich als een mens. En hij handelt als een mens: niet langer verlangt hij ernaar terug te gaan naar de dieren en met hen te leven. Hij wordt hun zelfs tot vijand, gewapend maakt hij jacht op de leeuwen en wolven, die 's nachts de kudde aanvallen, zodat de herders rustig kunnen slapen.

Dan komt een man uit Oeroek Enkidoe's hulp inroepen. Er is blijkbaar verzet gezezen tegen het „ius primae noctis” dat Gilgamesj als koning opeist:

Hij slaapt het eerst met de bruid
daarna pas haar bruidegom.

Nu aarzelt Enkidoe niet langer, hij wil naar de stad om zijn krachten met Gilgamesj te meten. Nu is het niet meer de vrouw die de leiding heeft, hij loopt vastberaden voorop.

Naar Oeroek

De komst van Enkidoe baart groot opzien in Oeroek, zijn kansen tegen Gilgamesj worden afgewogen.

„In bouw lijkt hij op Gilgamesj” -
„maar kleiner” - „Steviger van botten,
melk van steppedieren heeft hem gevoed”.

De bruid ligt op het bruidsbed. De huisdeur moet openstaan, zodat de koning toegang heeft. Maar als hij komt zet Enkidoe hem de voet dwars. Er ontstaat een geweldige worstelstrijd, deurposten bezwijken, muren staan te schudden, „als stieren gingen ze elkaar te lijf”. Tenslotte kan Gilgamesj Enkidoe omver werpen. Onmiddellijk is zijn woede bedaard, het gevecht op leven en dood eindigt met woorden van Enkidoe waarmee hij Gilgamesj als zijn meerdere erkent:

Zoals jij is er niemand,
boven allen ben je verheven.
Enlil gaf je het koningschap
want jouw kracht gaat alles teboven.

Nu elk in de ander de voorbeschikte lotgenoot herkent, vallen ze elkaar in de armen als vrienden.

PLENGOFFER AAN SJAMASJ

*Graaf iedere avond een heldere bron,
zuiver water zij steeds in je waterzak,
pleng voor Sjamasj het zuivere water.*

PLENGOFFER AAN SJAMASJ

Graaf iedere avond een heldere bron,
zuiver water zij steeds in je waterzak,
pleng voor Sjamasj het zuivere water.

De tocht naar het cederwoud

Met zijn nieuwverworven vriend wil Gilgamesj op avontuur. Hij zoekt de uitdaging van het onbekende. Dat is de wereld van de bergen die het vlakke Soemer omringen en van waaruit de vijandige bergstammen raids ondernemen op de vruchtbare vlakte. Het is ook het land van onafzienbare bossen met hun reusachtige stammen. Dit timmerhout is onmisbaar voor de bouwdrift van de Soemerische koningen, goedschiks of kwaadschiks moeten ze zich daarvan meester maken. Maar dit avontuur is veel meer dan een gevaarlijke, maar banale expeditie om aan timmerhout te komen. Het grote cederbos wordt bewaakt door de reus Choembaba, de alziende wachter van het bos:

zestig mijl ver hoort hij het kalf bewegen.

Choembaba is het symbool van het bedreigende, angstwekkende, van het kwaad zelf. De heilige ceder die Choembaba bewaakt, staat in verbinding met de onderaardse machten.

Enkidoe vindt het een heilloos plan en tracht zijn vriend van dit voornemen af te brengen:

Ik zag het bos toen ik leefde met het wild:
tienduizend mijlen strekt het zich uit.
Choembaba's brullen is als de stormvloed,
zijn keel braakt vuur, dodelijk is zijn adem,
tegen Choembaba is niemand opgewassen.

Gilgamesj wil de bezwaren niet horen. Als Enkidoe niet durft, zal hij wel alleen gaan. Niemand kan eeuwig leven, laat dan tenminste een roemrijke naam achter.

Alleen de goden leven eeuwig,
voor ons mensen zijn de dagen geteld.
Minder dan een windvlaag zijn onze daden
en jij bent bang voor de dood?

Het lijkt of Gilgamesj een houding heeft gevonden tegenover het probleem van de dood, maar het is slechts een theoretische redenering. In zijn jonge overmoed lijkt de dood ver weg, iets wat alleen anderen overkomt.

Voorbereidingen tot de tocht

Enkidoe geeft zich gewonnen, maar geeft het advies de voorspraak in te roepen van Sjamasj, de rechtvaardige zonnegod. Gilgamesj offert een wit en een zwart geitje, maar de voortekens die uit het offer vallen af te leiden, zijn niet gunstig. Nog dringender smeekt hij om bescherming. Als op deze onderneming geen zegen rust, waarom heeft Sjamasj dan dit rusteloze verlangen in zijn hart gewekt? Tenslotte laat Sjamasj zich vermurwen, hij belooft hem de machtige hulp van de acht winden, de grote wind, de noordenwind, de wervelwind, de zandstorm, de orkaan, de stormwind, de vrieswind en de verschroeiende wind.

Er volgt een uitvoerige beschrijving van het maken van de wapens voor de beide vrienden, strijdbijlen en zwaarden van heroïsche afmetingen en de enorme hoeveelheden materiaal die daarin worden verwerkt.

Aan een vergadering van het volk maakt Gilgamesj zijn plannen bekend. Vol zelfvertrouwen klink zijn verklaring:

Ik, Gilgamesj ga het monster opzoeken
wiens naam de wereld met schrik vervult.
Ik zal hem overwinnen in zijn cederbos,
hem tonen de kracht van de zoon van Oeroek,
een naam die niet vergaat wil ik nalaten.

Door de raad der oudsten wordt hij overstelpt met de bezwaren, kenmerkend voor hun generatie: hij is te jong, hij weet niet wat hij begint, het zal slecht aflopen. Hij antwoordt niet eens rechtstreeks, maar zegt lachend tegen Enkidoe:

Wat moet ik hen zeggen,
dat ik bang ben voor Choembaba,
dat ik voor de rest van mijn leven
thuis zal blijven zitten?

Dan gaan de beide vrienden naar Gilgamesj' moeder, de priesteres van de stad. Zij zal voor hen de voorspraak van Sjamassj invoeren. Ze kleedt zich daartoe in haar ceremoniële gewaden en gaat naar het dak van de tempel. Immers, op het dak van de tempel, heeft de communicatie met de hemelgoden plaats. Uit haar gebed tot Sjamassj blijkt de bezorgheid voor haar zoon:

Waarom gaf je Gilgamesj zo'n rusteloos hart,
waarom heb je dit verlangen in hem gewekt,
de verre weg te gaan naar Choembaba?

Ook wordt Enkidoe door haar als zoon aangenomen. Dit gebeurt door een plechtige verklaring in tegenwoordigheid van de tempeldienaars en dienaressen. Als pand hangt ze hem een amulet om de hals met de woorden: „Ik vertrouw mijn zoon aan je toe, breng hem veilig terug”.

Als de beide vrienden zich gewapend hebben met zwaard, boog en strijdbijl, treedt nog eenmaal de raad der oudsten op met adviezen en vermaningen: „Vertrouw niet teveel op eigen kracht, wees voorzichtig. Degeen die vooropgaat, beschermt zijn makker, hij die de weg weet beschermt zijn vriend. Laat Enkidoe vooropgaan, hij kent de weg. Laat Enkidoe zijn vriend beschermen en hem veilig door alle gevaren loodsen. We vertrouwen onze koning aan je toe, Enkidoe, breng hem veilig terug.” Voor Gilgamesj zijn de zegewensen: „Moge Sjamassj je wens vervullen, mogen je ogen zien wat je mond heeft gesproken. Moge de overwinning je worden geschonken alsof je vocht met een kind. Graaf iedere avond vers welwater als plengoffer voor Sjamassj en laat er altijd helder water zijn in je waterzak”.

Op weg

Voorzien van al deze goede raadgevingen en waarschuwingen gaan de vrienden op weg. De afstand tot het verre, geheimzinnige gebied wordt aangegeven door de formule:

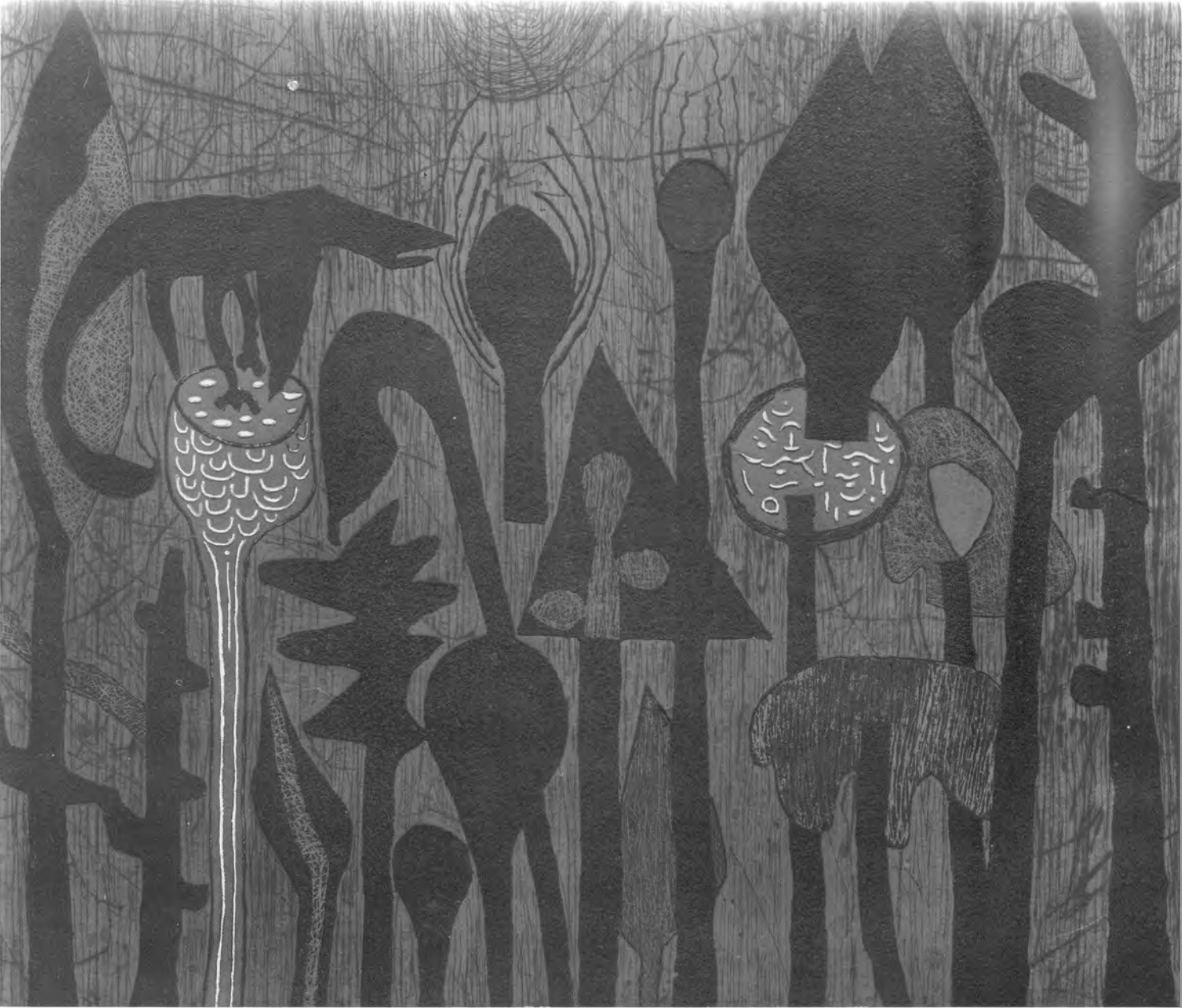
Na tweehonderd mijl namen ze de maaltijd,
na driehonderd mijl legden ze zich ter ruste.
Vijfhonderd mijlen legden ze af per dag,
over een afstand van zes weken deden ze drie dagen,
iedere avond groeven ze welwater.

Tenslotte bereiken ze de geweldige poort die de toegang tot het cederwoud afsluit. Enkidoe wil zo snel mogelijk aanvallen voor Choembaba kans heeft gezien zich te wapenen. Nu heeft hij nog maar één van de zeven maliënkolders aan die hij in de strijd pleeft te dragen.

De poort is zo prachtig gemaakt, dat Enkidoe er niet toe kan komen die te forceren of te vernielen met zijn strijdbijl, maar hem met de hand opent. Het is duidelijk een betoverde poort: Enkidoe's hand is plotseling verlamd. Later op zijn ziekbed zal hij het betreuren dat hij de poort niet heeft stukgeslagen. Door de poort te hanteren heeft hij zich blijkbaar aan kwade machten blootgesteld. Hij is zo geschrokken dat hij niet meer verder durft. Gilgamesj bemoedigt hem en doet een beroep op hun vriendschap:

HET WOUDE VAN CHOEMBABA

*Hoog rijzen op de kronen der ceders,
daaronder heerst verkwikkende schaduw
en groeit verstrengeld het kreupelhout.*

HET WOUD VAN CHOEMBABA
Hoog rijzen op de kronen der ceders,
daaronder heerst verkwikkende schaduw
en groeit verstrengeld het kreupelhout.

We hebben zo veel gevaren doorstaan,
we zijn getrokken over alle bergen
en het doel ligt nog steeds voor ons.
Jij bent beproefd in gevaren,
blijf dicht aan mijn zijde
en je zult de dood niet vrezen,
blijf dicht aan mijn zijde
en je zwakheid zal overgaan,
je hand zal niet meer trillen.
Wie slagvaardig is beschermt zich zelf
en dient zijn vriend tot beschutting.
Wie sneuvelt verwerft zich een blijvende naam.

Samen gaan ze door de poort en bereiken de groene berg. Sprakeloos staan ze stil. Voor hen ligt het onbekende, onmetelijke woud met zijn kolossale ceders en het spoor dat de reus daarin gemaakt heeft. De beschrijving lijkt op die van het paradijs.

Hoog rijzen op de kronen der ceders,
daaronder heerst verkwikkende schaduw
en groeit verstrengeld het onderhout.

Inmiddels is de avond gevallen en de vrienden leggen zich ter ruste.
de slaap die vloeit uit de duisternis kwam over hen.

Voorspellende dromen

Om middernacht maakt Gilgamesj zijn vriend wakker om hem zijn droom te vertellen. Hij heeft gedroomd dat ze in een diepe bergkloof stonden. Plotseling stortte de berg in, viel om en „als twee vliegen” konden ze ontkomen. Gilgamesj heeft nog een tweede droom: opnieuw ziet hij de berg vallen maar dit keer wordt hij erdoor ter aarde geworpen en bijna bedolven. Daarna was er een bijna onverdraaglijk helder licht en daarin iemand die hem onder de neergestorte berg vandaan trok en hem een verkwikkende dronk bood.

„Je droom is goed, je droom is uitstekend”, zegt Enkidoe, „immers de berg die je in je droom zag is Choembaba. Het betekent dat we hem kunnen overmeesteren en doden en dat zijn lichaam zal vallen zoals de berg in de vlakte neerstortte.

Na deze nacht van voorspellende dromen trekken de beide vrienden de volgende dag verder door het verboden gebied. Weer brengen ze 's avonds het offer van vers water aan Sjasasj en ditmaal smeekt Gilgamesj ook voor zijn vriend om een droom met gunstige voortekens.

Inderdaad heeft Gilgamesj weer een droom, waaruit hij geheel ontsteld wakker schrikt:

Heb jij me geroepen, waarvan schrok ik wakker?
Raakte jij me niet aan? Waarom ben ik ontzet?
Kwam een god voorbij, die mij verlamt van schrik?
Mijn vriend ik zag een derde droom,
uiterst angstaanjagend heb ik gedroomd.

Zijn droom bevat merkwaardig genoeg een vrij exacte beschrijving van een zware vulkanische uitbarsting. Het gebied waar we het cederbos zouden moeten zoeken, ligt in een gordel waarin vulkanische verschijnselen en aardbevingen veelvuldig voorkomen.

„Deze droom was angstaanjagend,
de hemelen brulden, de aarde dreunde,
het daglicht verdween in duisternis,
bliksems flitsten en vuur sloeg uit,
zwarte wolken daalden en regenden dood.
Toen verdween de vuurschijn, doofde uit
en al wat neerviel verkoolde tot as.

Enkidoe geeft ook aan deze droom, zijn droom - misschien tegen beter weten in - een gunstige uitleg. In ieder geval gaan ze nu tot de onherroepelijke daad over: de eerste ceder wordt geveld, volgens sommige teksten door Gilgamesj, vol-

gens andere door Enkidoe. Choembaba, de alziende en alhorende ontsteekt in razende woede.

Dan klinkt de bemoedigende stem van Sjamaj: „Ga voorwaarts, wees niet bang”. Volgens sommige teksten valt Gilgamesj na het vellen van de ceder in een merkwaardige op bewusteloosheid gelijkende slaap. Zijn de geheimzinnige krachten waarmee hij zich meet, hem toch te machtig? Is dit een toespeling op de negatieve afloop van het avontuur? Het motief is bij het eeuwenlang doorvertellen wellicht niet begrepen en daardoor steeds onherkenbaarder geworden. Enkidoe bezweert zijn vriend te ontwaken en niet in dit gevaarlijke moment machteloos neer te liggen, wat tenslotte gelukt. Het lijkt of de slaap aan Gilgamesj nieuwe kracht heeft gegeven. Hij trekt de nieuwe wapenuitrusting aan en zweert niet naar Oeroek te zullen terugkeren alvorens hij Choembaba heeft bestreden. Enkidoe, die een laatste poging doet om hem van de strijd te weerhouden, krijgt het trotse antwoord:

Voor mij nog geen dodenoffers,
noch het drievoudig kleed voor een lijkwade.
Niet zal ik mijn volk in treurnis dompelen.
Laten we heden elkaar bijstaan,
Wat kan ons dan nog deren?
Eens moeten alle schepselen sterven.
Vooruit op het monster af,
werp de vrees van je af,
grijp de strijdbijl en val aan!
Wie het gevecht ontwijkt, vindt nergens rust.

Choembaba

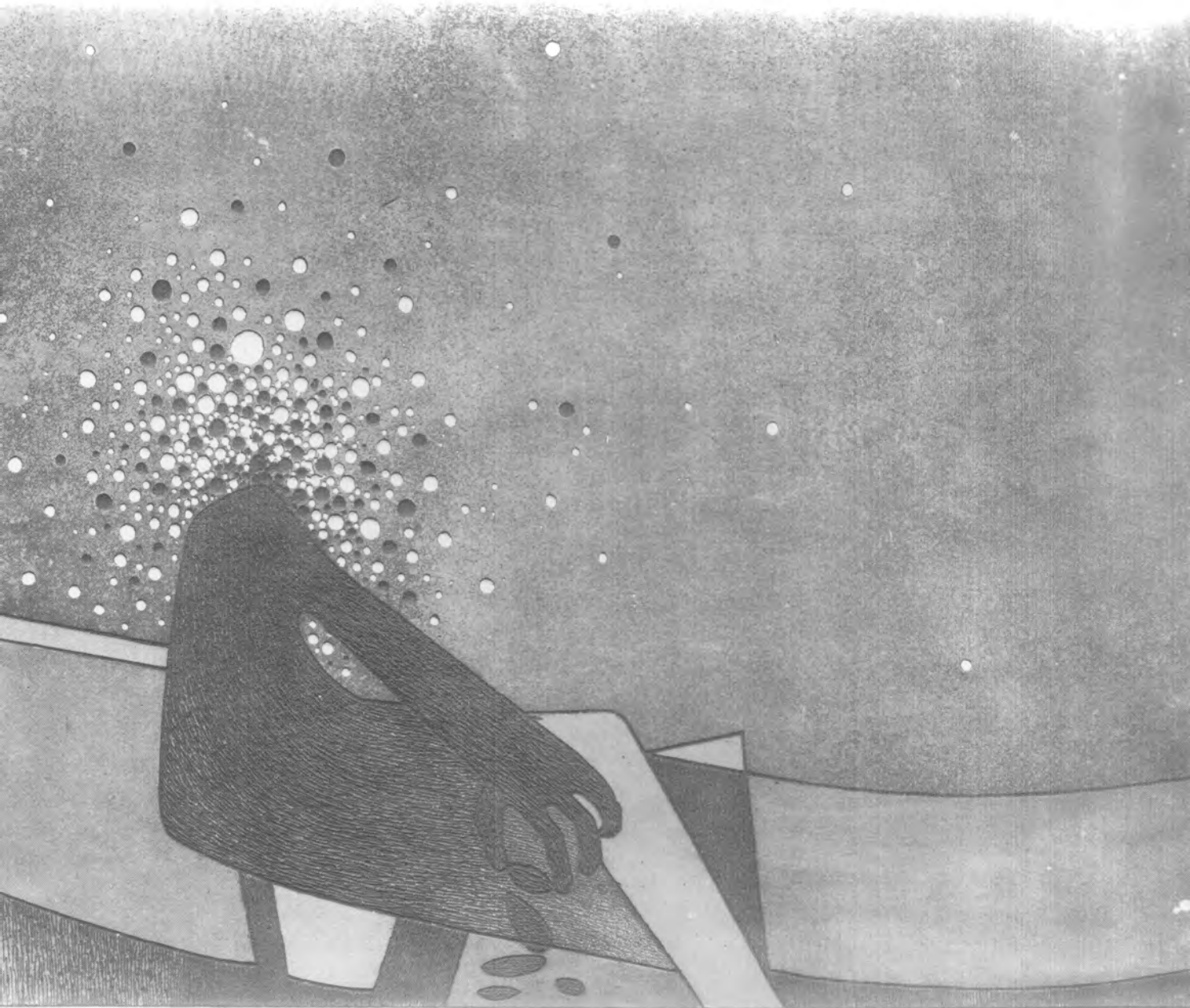
Dan treedt in al zijn verschrikking Choembaba uit het cederwoud naar voren. Plotseling beseft Gilgamesj de ongelijkheid van de strijd die hij zo overmoedig wilde aanbinden. Hij zendt een vertwijfeld gebed om bescherming op tot Sjamaj die hem de beloofde bondgenoten, de stormwinden te hulp zendt:

grote wind, noorderwind, wervelwind, zandstorm,
orkaan, stormwind, vrieswind en schroeiwind

Ze verblinden de reus en maken hem het verdergaan onmogelijk. Vergeefs probeert hij met zijn dodelijke adem de opdringende belagers af te weren. Dan biedt hij zijn onderwerping aan, zonder dat er, althans in de ons overgeleverde teksten, van een uitvoerig gevecht sprake is geweest. Hij biedt zich aan als knecht, zelf zal hij de ceders voor Gilgamesj vellen. Bijna laat Gilgamesj door het deemoedig optreden van de reus zich vermurwen, maar Enkidoe vermoedt een list en dringt erop aan Choembaba zo snel mogelijk te doden, anders zal hij hun de aftocht onmogelijk maken. Na drie slagen stort hij neer en een stilte van ontzetting daalt over het bos. Dan steekt met de wind het klaaglied op van de ceders: de grote heer van het woud ligt verslagen, de wachter van de ceders is dood. Dan vellen ze ook de heilige ceder, waarvan de wortels in verbinding staan met de onderwereld en stellen het hoofd van Choembaba ten toon voor de goden. Enlil die Choembaba als wachter van het woud had aangesteld, is diep gegriefd, voortaan is hij hun beider vijand.

GILGAMESJ DROOMT

*Heb jij me geroepen, waarvan schrok ik wakker?
Raakte jij me niet aan? Waarom ben ik ontzet,
kwam een god voorbij, die mij verlamt van schrik?
Mijn vriend, ik zag een derde droom,
uiterst angstwekkend heb ik gedroomd.*

GILGAMESJ DROOMT

Heb jij me geroepen, waarvan schrok ik wakker?
Raakte jij me niet aan? Waarom ben ik ontzet,
kwam een god voorbij, die mij verlamt van schrik?
Mijn vriend, ik zag een derde droom,
uiterst angstwekkend heb ik gedroomd.

Gilgamesj, Enkidoe en de hemelstier

Van de terugreis van de twee vrienden bestaat geen beschrijving. We zien Gilgamesj, die zich na zijn terugkomst gereed maakt voor zijn triomfantelijke ontvangst, gebaad en vorstelijk gekleed, de koningskroon op het hoofd. Op deze heroïsche gestalte valt het oog van Isjtar, de godin van liefde en vruchtbaarheid. Ze wil hem als minnaar en belooft hem gouden bergen. Op haar wagen van goud en lapis lazuli zal ze hem als een god in haar tempel voeren, de wereld zal aan zijn voeten liggen, een ongekende vruchtbaarheid zal zijn land zegenen:

Je ooiën werpen tweelingen, je geiten drielingen,
je pakezels zijn sneller dan muilieren,
je paarden de snelvoetigste renners.

Gilgamesj versmaadt dit verleidelijk aanbod. Hij prefereert de rechtvaardige mannelijke zonnegod Sjamasj boven de grillige, onbetrouwbare Isjtar. Hij zegt haar dat ook en in zo smadelijke termen dat hij zich de dodelijke wrok van de godin op de hals haalt. Hij herinnert haar aan het lot dat ze haar vroegere minnaars heeft laten ondergaan:

een oven ben je zonder gloed in de vrieskou,
een deur die de windvlagen niet buiten houdt,
een kasteel dat het garnizoen verplettert,
pek dat zijn drager besmet.
Wie van je minnaars heb je blijvend liefgehad?

Dan volgt de lange lijst van ongelukkige minnaars, de vegetatie-god Tammoez,

die ieder najaar sterft om ieder voorjaar te herleven, de bonte gaai wiens vleugels door Isjtar zijn gebroken, de leeuw en het paard die haar ongenadige behandeling moesten ondervinden, de herder die haar zijn lammeren en eigen gemaakte koeken bracht en werd veranderd in een wolf, zodat zijn eigen herdersjongens hem verjagen en zijn eigen honden hem dreigen te verscheuren. Tenslotte haar vaders tuinman, Isjoellanoe:

„Je beminde Isjoellanoe, je vaders tuinman
die je altijd manden vol dadels bracht
en dagelijks je tafel rijkelijk voorzag.
Met verliefde woorden sprak je hem aan:
„Kom Isjoellanoe, ik wil je sterke lijf,
neem me in je armen, ik ben van jou.”

Ook Isjoellanoe waagt het de godin der liefde te weerstaan omdat hij vreest dat de liefde van de grillige godin snel zal bekoelen: „Wanneer was ooit een rieten scherm bescherming tegen de vrieskou?” vraagt hij. Rietstengels zijn een attribuut van de godin, zoals te zien is op een in Oeroek gevonden albasten vaas, waarop priesters in rituele naaktheid manden met plantaardige en dierlijke eerstelingen aanbieden. Hij wordt door de toornige godin in een mol veranderd. Zes minnaars reeds heeft Isjtar in het ongeluk gestort.

„Zou het mij niet ook vergaan als al je andere minnaars?”, vraagt Gilgamesj.

De wraak van Isjtar

Sprakeloos heeft Isjtar deze beledigende woorden aangehoord. Nu gaat ze naar haar vader, de hemelgod Anoe en eist wraak. Anoe vermoedt dat zijn dochter zelf de beledigingen heeft uitgelokt waarover ze zich nu beklaagt. Daarom is hij aanvankelijk niet geneigd haar verzoek in te willigen dat de hemelstier naar de aarde wordt gezonden. Misschien is de hemelstier een symbool voor een langdurige verschrikkelijke droogte; alleen al zijn schroeiende adem is in staat honderden mensen te doden. Anoe geeft zijn dochter pas haar zin als ze dreigt:

als je me de hemelstier niet geeft
breek ik de deuren van de onderwereld open,

verbrijzel de grendels, laat ze wijd openstaan.
Ik laat de doden opstaan dat ze de levenden eten
en de doden zullen talrijker zijn dan de levenden.

Dit is een zo verschrikkelijk dreigement - en Ishtar beschikt blijkens een ander verhaal over de macht het te kunnen uitvoeren - dat Anoe tenslotte zwicht en de hemelstier naar de aarde laat afdalen.

Hij snoof eenmaal en honderd man,
tweehonderd, driehonderd man velde hij.
Een tweede snuiven velde nog honderd man,
met zijn derde snuiven stormde hij af op Enkidoe.

Enkidoe weet met kracht en behendigheid de stier te ontwijken en hem bij de horens te pakken. Hij roept Gilgamesj toe het dier bij de staart te grijpen en het met een welgemikte stoot van zijn zwaard tussen de nekwervels te doden. Het lukt Gilgamesj precies op de juiste plaats de doodsteek toe te brengen. Het hart van de hemelstier wordt geofferd aan Sjamasj.

Vanaf de grote muur van Oeroek uit de godin Ishtar bittere verwensingen. Dan gaat Enkidoe de menselijke maat ver te buiten door de godin nog verder te beleedigen. Hij scheurt het dijbeen uit het pasgedode stierenlijf en werpt haar dat naar het hoofd:

dit zou ik ook jou aandoen
als je in mijn handen viel.

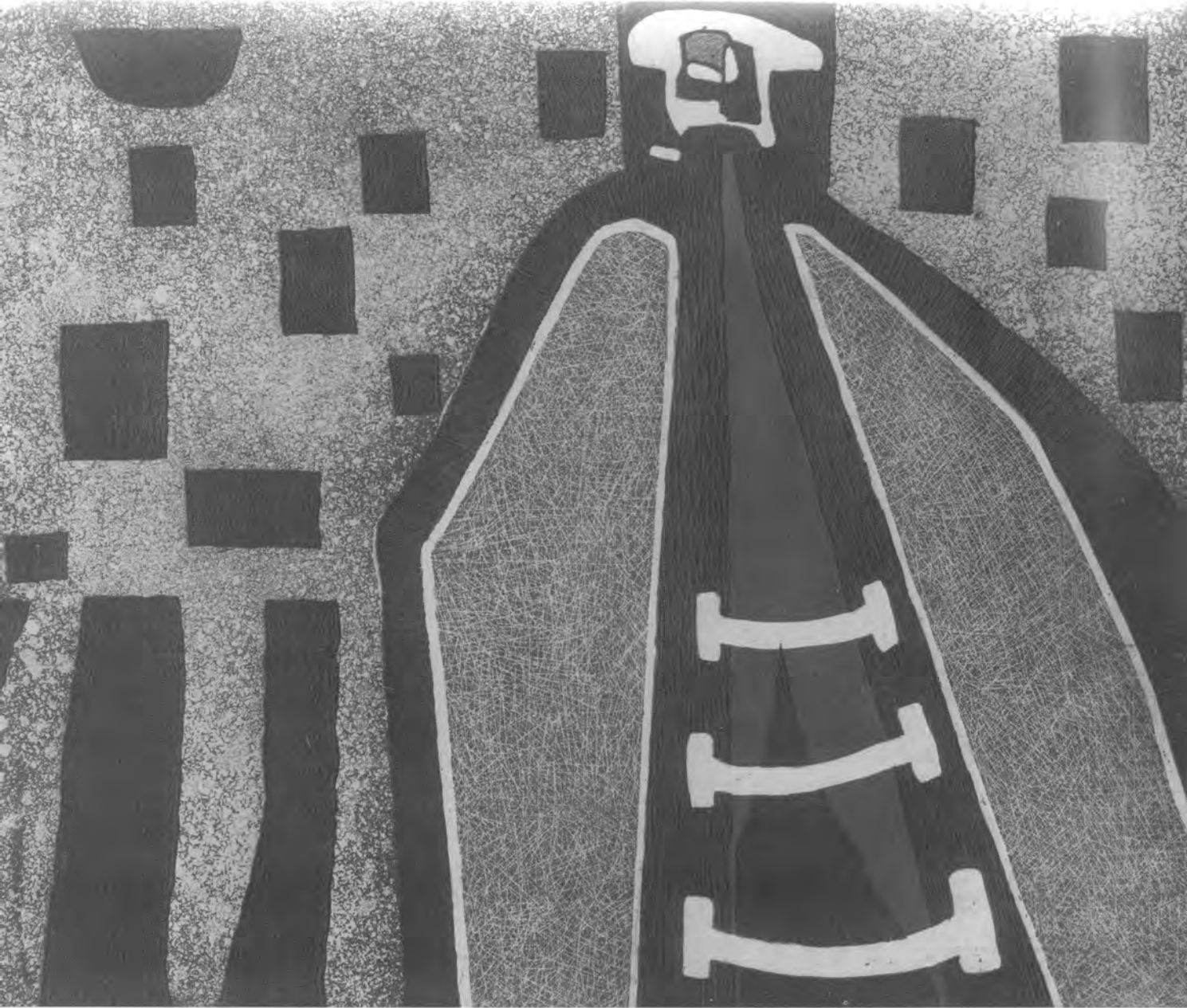
Woordeloos gaat Ishtar heen om met de dienaressen en tempeldeernen te weeklagen over het lot van de hemelstier.

De geweldige horens worden door de smeden in een prachtige zetting van lapis lazuli gevat en door Gilgamesj gewijd aan zijn voorvader en beschermgod. Dan maken de vrienden zich gereed voor hun triomftocht door Oeroek. Onoverwinnelijk en oppermachtig achten ze zich na al deze gebeurtenissen. Gilgamesj roept de feestelijke menigte toe: „Wie is de beroemdste held, wie is de voortreffelijkste?” En jubelend klinkt het antwoord: „Gilgamesj is de beroemdste held, Gilgamesj is

de voortreffelijkste man onder de mensen”. Dit is wat de Grieken „hubris” noemden, de schuldige overmoed die het noodlot als het ware oproept.

DE KONING TOOIT ZICH OP

*Hij waste zijn lokken, deed zijn wapens blinken
schikte zijn hoofdhaar in de nek
wisselde de vuile kleren voor nieuwe,
tooide zich met gordel en feestgewaad.*

DE KONING TOOIT ZICH OP

Hij waste zijn lokken, deed zijn wapens blinken
schikte zijn hoofdhaar in de nek
wisselde de vuile kleren voor nieuwe,
tooide zich met gordel en feestgewaad.

Enkidoe's ziekte en dood

Reeds in de nacht na het overwinningsfeest wordt Gilgamesj gewekt door Enkidoe die hem zijn onheilspellende droom vertelt:

Waarom mijn vriend beraadslagen de goden?
Anoe, Enlil, Ea en Sjamasj pleegden beraad,
Anoe sprak tot Enlil:
Omdat ze de hemelstier hebben gedood,
omdat ze Choembaba hebben gedood,
moet een van beiden sterven,
degeen die de ceder heeft geroofd uit de bergen.

Enlil eist de dood van Enkidoe: hij heeft Gilgamesj geraden geen genade te tonen voor Choembaba, de wachter door hem aangesteld. Sjamasj verzet zich tegen het vonnis: hebben ze niet op zijn bevel de hemelstier en Choembaba gedood? Moet Enkidoe daarom onschuldig sterven? Toornig verwijt Enlil aan Sjamasj dat hij partij trekt voor stervelingen: Als een van hen daalde je iedere dag af, daarom verzet je je!”

Voor Enkidoe staat de droom gelijk met een doodvonnis waarvan geen beroep mogelijk is. Hij voelt zich dodelijk ziek. Klagend zit Gilgamesj bij zijn ziekbed: waarom spraken ze mij vrij inplaats van mijn broer? Moet ik buiten blijven staan aan de deur der geesten zonder mijn broeder ooit weer te zien?

In zijn koortsdroom beleeft Enkidoe opnieuw de lotgevallen die hij met Gilgamesj heeft meegemaakt. Allereerst de geheimzinnige poort die het cederwoud afsloot en die hij met de hand heeft opengemaakt inplaats van haar met zijn bijl te

versplinteren. Toen reeds was zijn hand enige tijd verlamd geweest, als eerste bode van onheil. Dan ontwaakt in hem het heimwee naar de onbewuste, gelukkige staat waarin hij met de steppedieren rondzwierf. Hij vervloekt de jager die hem heeft ontdekt en de deerne door wie hij zich tot het mensenbestaan heeft laten verleiden:

jouw lot, deerne zal ik je noemen,
een lot dat nooit een einde zal nemen:
een zware vloek laat ik op je rusten,
voortaan is de straat je behuizing
in de schaduw van de muur zul je wonen
slaag van dronkaards en dorstlijders is je deel.

Sjamasj laat zijn berisping horen om deze vervloeking: was het niet de deerne die hem ervan bewust heeft gemaakt dat hij een mens is en die hem in contact met de cultuur bracht? Is niet de vriendschap met Gilgamesj die een levensvervulling voor Enkidoe betekent, ontstaan door haar toedoen? Is de dood hiervoor een te hoge prijs? Hij gaat immers niet herinneringsloos ten onder. Als geen ander zal hij beweend en geëerd worden door Gilgamesj en zijn stad. Een berustende Enkidoe herziet zijn woorden:

Laat niemand je verachtelijk wegsturen,
koningen en prinses zullen je liefhebben,
de grijsaard zal het hoofd schudden,
maar de jonge man zijn riem losmaken.
Voor jou ligt opgehoopt goud en lapis lazuli,
de gade, moeder van zeven kinderen
zal om jou worden verlaten
priesters zullen je plaats bieden in de tempel.

Enkidoe's visioen

Steeds verder, steeds eenzamer voelt Enkidoe zich afdwalen van het land der levenden. Zijn koortsgezichten raken vervuld van visioenen uit de onderwereld:

De hemelen kreunden, de aarde gaf antwoord
alleen stond ik voor een vreselijk wezen,
zijn gezicht duister als de zwarte vogel van de storm,
als de adelaar zijn prooi, sloeg hij
zijn klauwen in mij tot ik verstikte,
toen werden mijn armen als vleugels bevederd.
Hij greep me en voerde me naar het huis der duisternis
het huis dat geen die het binnengaat ooit nog verlaat,
langs de weg waarover men nooit meer terugkeert.
De bewoners van dat huis zijn verstoken van licht
stof en aarde dienen hen tot voedsel,
een verenkled bedekt hen als vogels,
geen licht zien ze ooit in hun duisternis.

In dit „huis van stof” ziet Enkidoe de voormalige groten der aarde bezig met slavenarbeid, ook ziet hij de goden van de onderwereld. Voor de heerseres van het dodenrijk knielt haar schrijfster en leest een kleitafeltje voor dat ze in de hand houdt. Als ze opkijkt, ziet ze plotseling Enkidoe staan en vraagt:

„Hoe komt hij hier?”

Enkidoe sterft

Enkidoe wordt wakker als iemand die machteloos wegzinkt in het moeras. Het onontkoombaar voortschrijden van de ziekte wordt door de dreigende herhaling aangegeven:

De dag van Enkidoe's droom liep ten einde,
daar ligt Enkidoe door ziekte geslagen
ligt op zijn ziekbed en zijn lijden neemt toe,
een derde dag en een vierde dag
en zijn lijden nam toe,
een vijfde, zesde en zevende dag
een achtste, negende en tiende dag.

Tien dagen lag hij en zijn lijden nam toe,
een elfde en een twaalfde dag lag hij.
Enkidoe lag op zijn bed van leed.

Zijn laatste woorden tot zijn vriend zijn een klacht om het roemloos einde.

ISJOELLANOE, DE TUINMAN

*Je beminde Isjoellanoë, je vaders tuinman,
die je altijd manden vol dadels bracht
en dagelijks je tafel rijkelijk voorzag.*

ISJOELLANOE, DE TUINMAN

Je beminde Isjoellanoë, je vaders tuinman,
die je altijd manden vol dadels bracht
en dagelijks je tafel rijkelijk voorzag.

Rouwklacht van Gilgamesj

Hoort me, groten van Oeroek
Ik ween om Enkidoe, om mijn vriend,
bitter weeklagend als een klaagvrouw.
Ik ween om mijn broeder.
O Enkidoe, de wilde ezel en de gazelle
die tot vader en moeder je dienden,
alle viervoetige schepselen, jouw gezellen
klagen om jou.

Al wat leeft in de grazige weiden,
de paden die je koos in het oerwoud
kreunen nacht en dag.
Laten de groten van het machtige Oeroek
wenen om jou.

Enkidoe mijn broeder,
je was de strijdbijl aan mijn zijde,
de kracht van mijn hand, het zwaard in mijn schede,
het schild dat mij beschermde,
mijn mooiste sieraad.

Hoor de klacht weerklinkt over het land
als van een moeder, wenend om haar kind.
Weeklagen moeten de paden die we tesamen gingen,
het wild dat we jaagden, panter en tijger,
leeuw en luipaard, hert en steenbok,
de wilde stier en de hinde.

De berg waar wij de wachter versloegen,
klaagt om jou,
de strijders van het machtige Oeroek
waar de hemelstier werd gedood
klagen om jou,

Al het volk van Eridoe,
akkerlieden en oogsters
die graan voor je brachten,
klagen om jou,
de dienaren die je lichaam verzorgden
klagen om jou,
de deerne die je zalfde met geurige olie
weeklaagt om jou,
de jonge mannen, je gezellen
treuren in rouwdracht.

Een heilloos lot heeft mij beroofd.
Mijn Enkidoe, mijn jongere broeder, mijn liefste vriend
welk een slaap houdt je nu bevangen,
verloren in duisternis kun je me niet meer horen.

Gilgamesj raakt Enkidoe's hart aan, het klopte niet meer, de ogen slaat hij niet meer op. Daarop legt Gilgamesj een sluier over het gelaat van zijn vriend als over een bruid. Dan geeft hij uiting aan zijn onpeilbaar verdriet, zijn machteloos verzet tegen het lot dat Enkidoe heeft getroffen. Als een dodelijk getroffen leeuw, als een leuwin die van haar welpen is beroofd, loopt hij rond en keert telkens weer terug naar het doodsbed van zijn vriend. Hij scheurt zich de koninklijke gewaden van het lijf. Alles en allen moeten delen in de rouw om Enkidoe. Zeven dagen en zeven nachten weeklaagt hij om Enkidoe, tot de wormen hem aangrijpen. Pas dan geeft hij hem over aan de aarde, want de Annunaki, de onderwereldse machten hebben zich onherroepelijk van hem meester gemaakt. Een proclamatie gebiedt alle kopersmeden, goudsmiden en steensnijders van lapis lazuli en goud een kostbaar standbeeld van Enkidoe te vervaardigen. Dan zet hij de laatste offergaven voor de dode neer, een kornalijnen schaal met honing, een lapis lazuli schaal gevuld met boter en, nog steeds bitter weeklagend, trekt hij weg naar de wildernis.

Gilgamesj op zoek naar het eeuwige leven

Waar vind ik rust met wanhoop in mijn hart?
Zal het ook mij niet vergaan als Enkidoe?

Nu Gilgamesj de werkelijkheid van het sterven heeft ondergaan, is de dood niet langer een abstractie, kan hij zijn dreigende aanwezigheid nergens meer ontlopen. Voor het eerst vindt hij een macht sterker dan hij tegenover zich. Maar Gilgamesj kan niet berusten in dit lot. Hij heeft een verre voorvader Oetnapisjtum, die de zondvloed heeft overleefd. Daarna hebben de goden hem eeuwig leven geschonken. Hem wil hij gaan opzoeken om hem het geheim daarvan te ontlokken. Oetnapisjtum leeft in het land van Dilmoen in de gaarde van de zon.

Dilmoen is misschien het eiland Bahrein in de Perzische golf. Archeologen zijn moeizaam bezig de rol van dit eiland in voorhistorische tijden op te helderen. De ontelbare prehistorische grafheuvels die er zijn aangetroffen, wijzen erop dat het werd beschouwd als een land der doden dat kansen op wederopstanding bood. Ook blijkt het gefungeerd te hebben als schakel tussen de Soemeriërs en de geheimzinnige cultuur van het Indus-dal in het derde millennium voor Christus, die vrijwel spoorloos ten onder is gegaan.

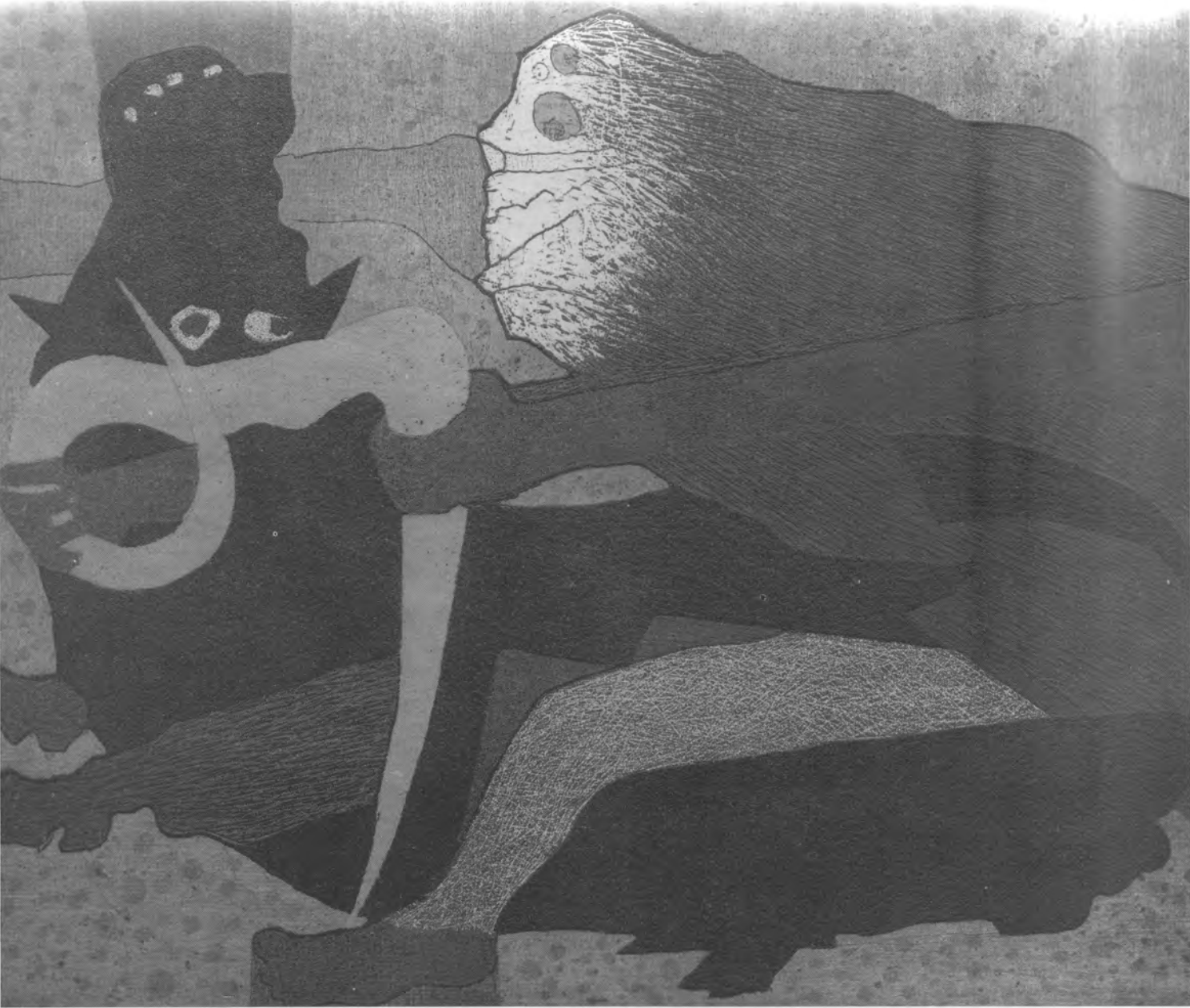
Om deze tocht te volbrengen moet Gilgamesj de tocht van Sjamasj, de zonnegod die hem beschermt, in tegengestelde richting afleggen. Het is de weg van west naar oost door de onderwereld, dezelfde weg die Sjamasj iedere nacht van west naar oost aflegt. De beschrijving van deze tocht van Gilgamesj heeft een geheel ander karakter dan de tocht naar het cederbos. Dat was gelocaliseerd in ruim-

te en tijd door de regelmatige vermelding van afgelegde afstanden, etens- en rusttijden. Toen reeds kon men zich afvragen of de tocht naar het cederbos ook niet op een dieper niveau een afspiegeling kon zijn van een tocht door de doolhof van de eigen ziel, in het hart waarvan het kwaad bestreden en uitgeroeid dient te worden. Ditmaal is het duidelijk dat het landschap dat hij doorkruist een onaards landschap is zoals dat van Dante in de *Divina Commedia*. Maar er is dit verschil: Gilgamesj is niet op zoek naar een voortleven na de dood, hij wil het eeuwig leven nu, hier op aarde. Dood en leven zijn substanties die de goden kunnen uitdelen of weigeren. Ze hebben het leven voor zichzelf gehouden. Gilgamesj wil het hun afdwingen, al moet hij ervoor naar het einde van de wereld en tot de grens van zijn eigen mogelijkheden gaan. Gilgamesj kan niet aanvaarden dat ook voor hem de dood een onontkoombaar einde zal betekenen.

Tijdens zijn zwerftocht bevindt hij zich 's nachts in een bergpas, hij heeft er leeuwen gezien en bidt tot de maangod dat hem geen kwaad zal overkomen. Daarna valt hij in slaap en als hij opschrikt uit een droom, ziet hij leeuwen spelen in het maanlicht. Als in een trance gaat hij de leeuwen te lijf, doodt er een aantal en verjaagt de rest. Voortaan zal hij, als later Hercules, als enige kleding de leeuwehuid dragen, tot Oetnapisjtum hem nieuwe kleding geeft. De episode met de leeuwen heeft iets ongrijpbaars. Ze moet belangrijk geweest zijn, want ze werd zeer vaak afgebeeld op rolzegels, het was het Gilgamesj-motief bij uitstek. Juist

GILGAMESJ IN GEVECHT MET DE HEMELSTIER

*Gilgamesj, met een kundige stoot,
treft tussen nek en horens de hemelstier.*

GILGAMESJ IN GEVECHT MET DE HEMELSTIER
Gilgamesj, met een kundige stoot,
treft tussen nek en horens de hemelstier.

dit motief is langs allerlei onnaspeurbare wegen op Romaanse kathedralen terecht gekomen. De betekenis van deze episode is later blijkbaar verloren gegaan, waardoor misschien ook de beschrijving op den duur verminkt of onvolledig is geworden.

De tocht door de berg

Tenslotte komt Gilgamesj bij de berg Masjoe, „de tweeling”, de berg waarvan de tweelingtoppen de poort vormen, die de zon op zijn dagelijkse tocht passeert. De toppen reiken tot aan de hemel, de voet daalt in peilloze diepte af tot de onderwereld. Deze poort wordt bewaakt door twee wezens, een vrouwelijk en een mannelijk, half mens, half scorpioen.

Schorpioenmensen bewaken de poort,
vreselijk is hun verblindende glans,
dodelijk is hun blik voor de mens.

Gilgamesj wordt wel tijdelijk verblind maar vermant zich en komt dichterbij. Hieruit concluderen de scorpioenwachters, dat hij geen gewoon menselijk wezen kan zijn. „Hij die daar komt heeft godenbloed”, roept de wachter. De scorpioen-vrouw zegt: „Twee delen zijn goddelijk aan hem, het derde deel menselijk”. Gilgamesj wordt gevraagd naar het doel van zijn verre tocht en antwoordt:

Op zoek naar Oetnapisjtim, mijn voorvader,
hij deelt het eeuwig leven der goden,
hem wil ik vragen over dood en leven.

Voor gewone stervelingen is deze onderneming onmogelijk, verklaart de scorpioenman. Honderd en twintig mijlen van absolute duisternis moeten worden afgelegd om de weg van zonsondergang tot zonsopgang door de berg af te leggen. Gilgamesj laat zich niet afschrikken en dan opent de scorpioenman voor hem de poort:

Ga Gilgamesj, wees niet bevreesd,
de doortocht door de tweelingberg
is toegestaan,

mogen je voeten je veilig thuisbrengen,
de poort van de berg staat open.

Dan volgt de beschrijving van Gilgamesj' tocht door de duisternis naar de andere wereld, de steeds herhaalde formules geven juist door hun eentonigheid de moeizame, haast hopeloze tocht suggestief weer:

tien mijl legde hij af in dichte duisternis,
nergens licht, voor noch achter iets te zien,
twintig mijl liep hij in dichte duisternis,
nergens licht, voor noch achter iets te zien,
dertig mijl liep hij in dichte duisternis,
nergens licht, voor noch achter iets te zien,
veertig mijl liep hij in dichte duisternis,
nergens licht, voor noch achter iets te zien,
vijftig mijl liep hij in dichte duisternis,
nergens licht, voor noch achter iets te zien,
zestig mijl liep hij in dichte duisternis,
nergens licht, voor noch achter iets te zien,
zeventig mijl liep hij in dichte duisternis,
nergens licht, voor noch achter iets te zien,
na tachtig mijl schreeuwde hij het uit,
nergens licht, voor noch achter iets te zien,
na negentig mijl voelde hij de wind op zijn gezicht,
nergens licht, voor noch achter iets te zien.
Na honderd mijl kwam het einde in zicht,
na hondertien mijl zag hij het licht dagen,
na honderdtwintig mijl straalde het zonlicht.

De tuin der goden

Gilgamesj staat in de tuin van de goden. Hier groeit hun voedsel en omdat ze zelf onvergankelijk zijn, is ook hun voedsel onvergankelijk. De wijnstok draagt vruchten van kornalijn tussen bladeren van lapis lazuli. Er zijn bomen en vruch-

ten van turkooizen, agaten en bergkristal. Deze onaardse tuin is dicht bij de oceaan, het water dat de aardschijf van alle kanten omgeeft. Volgens sommige verklaringen is de tuin zelfs een onderzeese tuin met koralen. Voorbij deze zee ligt ook de grens tussen aarde en dodenrijk. Bij de zee vindt Gilgamesj Sidoeri, de schenkster der goden. Niet alleen moet ze de godendrank opdienen, ze moet hem ook bereiden in haar gouden brouwketel. Ze ziet een man op zich toekomen, vuil, gekleed in een leeuwenhuid, van goddelijke afkomst maar met wanhoop in zijn hart en met de sporen van uitputting op zijn gezicht.

Sidoeri vertrouwt de onbekende niet en grendelt haar deur. Gilgamesj hoort het geluid en is verbitterd. „Wat voor reden heb je om me de toegang te versperren? Ik ben Gilgamesj die de hemelstier heeft overmeesterd en gedood, die de wachter van het cederbos heeft overwonnen, die de leeuwen heeft gedood in de bergpas. Ik zal je deur inslaan en je grendel verbreken!”

Scherp merkt Sidoeri op:

Als jij Gilgamesj bent,
die de hemelstier doodde,
die Choembaba versloeg,
de leeuwen in de bergpas doodde,
waarom zijn je wangen dan hol,
je gezicht getekend door verdriet,
waarom is wanhoop in je hart
en ben je de uitputting nabij?

Gilgamesj antwoordt:

mijn vriend die ik boven alles liefhad,
die met mij alle gevaren doorstond,
mijn broeder heeft het mensenlot ondergaan.
Daarom benauwt me de angst voor de dood,
daarom zwerf ik door de wildernis,
daarom vind ik nergens rust.

Gilgamesj heeft alleen contact gezocht met Sidoeri om haar de weg naar Oetnapisjt看 te vragen. Onomwonden verklaart Sidoeri dat zijn onderneming tot mislukking is gedoemd. Nooit zal hij het eeuwig leven kunnen verwerven.

Gilgamesj, je tocht is vergeefs.
Het leven dat je zoekt, zul je niet vinden,
toen de goden de mensen maakten,
werd hun de dood toebedeeld.

En hij krijgt het advies „pluk de dag” eet, drink en wees vrolijk, verheug je in vrouw en kind. Bij de felle drang die Gilgamesj bezielt om de laatste levensvragen te doorgronden, klinkt een dergelijke raadgeving haast banaal of bedoelt Sidoeri, dat alle genot te heviger smaakt omdat men zich door de dood omringd weet?

Opnieuw vraagt Gilgamesj, dringender nog, hem de weg naar Oetnapisjt看 te wijzen, zelfs als hij daarvoor de oceaan moet oversteken. Alleen Sjamasj kan de oceaan oversteken, krijgt hij ten antwoord, verder is nooit iemand daarin geslaagd. Diep zijn de wateren van de dood die je moet oversteken.

HET BERAAD DER GODEN

*Waarom, mijn vriend, beraadslagen de goden?
Anoe, Enlil, Ea en Sjamasj pleegden beraad.*

HET BERAAD DER GODEN

Waarom, mijn vriend, beraadslagen de goden?

Anoe, Enlil, Ea en Sjasasj pleegden beraad.

Oersjanabi, de veerman

Het water dat de aardschijf omringt gaat over in de wateren des doods, al wat leeft en sterfelijk is, moet daarin omkomen. Toch geeft Sidoeri hem de naam van de veerman, Oersjanabi en een aanwijzing over „heilige dingen”, heilige stenen die de veerman in zijn bezit heeft.

Fel „als een pijl” gaat Gilgamesj op zijn doel af, maar „in zijn woede”, zegt de tekst, verbrijzelt hij de stenen. Weer een motief dat onbegrijpelijk is. Waarom ontsteekt Gilmagesj in woede, om de woorden van Sidoeri? Wat zijn dat voor stenen? De edelstenen uit de juwelentuin? Eerder zoekt men als verklaring dat het een soort amuletten waren die het de veerman mogelijk maakten ongedeerd de wateren van de dood te bevaren. Oersjanabi heeft het geluid van brekende stenen gehoord en als Gilgamesj opkijkt staat de veerman voor hem. Weer vertelt Gilgamesj de reden en het doel van zijn tocht, zegt dat hij wil trachten de wateren van de dood over te steken. Hij krijgt te horen dat hij zichzelf de oversteek onmogelijk heeft gemaakt door de „stenen dingen” te vernielen. Weer wijkt de hoop om ooit Oetnapisjtim te kunnen vinden. Maar de veerman weet een uitweg, Gilgamesj moet honderdtwintig, zestig ellen lange stammen vellen, van schors ontdoen en tot vaarbomen maken. Omdat de wateren van de dood bij aanraking dodelijk zijn, wordt iedere stam die na gebruik vochtig is, levensgevaarlijk. Hij moet dus telkens een nieuwe stam nemen.

De wateren van de dood grenzen niet onmiddellijk aan de kust. De Soemeriërs dachten zich de platte aardschijf en de haar omringende oceaan op hun beurt drijvende in en op de oerzee. Daarom varen ze na van land te zijn gestoken eerst drie dagen, waarbij ze echter een afstand afleggen waar normale stervelingen anderhalve maand voor nodig hebben. Dan bereiken ze de wateren van de dood, de veerman geeft zijn instructies:

zet kracht Gilgamesj met je vaarboom,
laat je hand het water niet raken!
Een tweede boom, Gilgamesj, neem een derde en vierde!
Een vijfde boom, Gilgamesj, neem een zesde en zevende!

Een achtste boom, Gilgamesj, neem een negende en tiende!
Een elfde boom, Gilgamesj, neem een twaalfde!

Zo wordt het levensgevaarlijke, moeizame zwoegen van Gilgamesj met de kolossale vaarbomen weergegeven. Als de honderdtwintig bomen zijn opgebruikt, hebben ze nog steeds Dilmoen, het eiland van Oetnapisjt看 niet bereikt. Dan houdt Gilgamesj zijn kleding uitgespreid omhoog om met dit noodzeil het land te bereiken.

Oetnapisjt看

Oetnapisjt看 ziet het vaartuig aankomen en verwondert zich over de ongewone aanblik van de veerboot:

Waarom zeilt de boot zonder takels en mast,
waarom zijn de „stenen dingen” vernield,
waarom zeilt de schipper niet zelf zijn boot?
Die daar aankomt, hoort niet bij ons.

Gevraagd naar de reden van zijn komst doet Gilgamesj opnieuw het verhaal van Enkidoe's tragische dood. Hij heeft het al driemaal eerder moeten doen op deze toch: aan de scorpioenwachters, aan de schenkster der goden en aan de veerman. Iedere keer opnieuw klinkt verdriet en wanhoop uit zijn emotionele woorden. Ook dit keer eindigt hij:

Mijn vriend die ik boven alles liefhad,
mijn broeder heeft het mensenlot ondergaan.
Zes dagen en zeven nachten heb ik hem beweend,
ik wilde niet dat men hem begroef,
tot maden zijn gezicht aangrepen.
Daarom benauwt me de angst voor de dood,
het lot van mijn vriend weegt op mijn hart.
Hoe kan ik zwijgen, waar rust vinden,
mijn vriend die ik liefhad is tot stof vergaan!
Enkidoe mijn vriend werd tot stof,

zal ik net als hij tot stof worden
en voor eeuwig in de aarde neerliggen?

Gilgamesj verhaalt Oetnapisjt看 over de moeizame tocht en over de gevaren die hij heeft getrotseerd om hem te bereiken. En dan komt de brandende vraag: „Hoe zal ik het leven vinden dat ik zoek?”

Het antwoord van Oetnapisjt看 klinkt als een vonnis:

Onverbiddelijk is de grimmige dood.
Bouwen wij een huis voor eeuwig?
Sluiten wij een contract voor altijd?
Nooit is er iets bestendig.

ROUWKLACHT OM ENKIDOE

*Hoort me, groten van Oeroek,
ik ween om Enkidoe, mijn vriend,
bitter weeklagend als een klaagvrouw.*

ROUWKLACHT OM ENKIDOE

Hoort me, groten van Oeroek,
ik ween om Enkidoe, mijn vriend,
bitter weeklagend als een klaagvrouw.

Het verhaal van de zondvloed

Als alle mensen moeten sterven, hoe komt het dan dat Oetnapisjtım nog steeds in leven is? ”Je ziet er niets anders uit dan ik”, zegt hem Gilgamesj, „er is niets vreemds in je trekken. Hoe kan het dan dat jij onder de goden werd opgenomen en het eeuwige leven hebt verworven?” Hierop vertelt Oetnapisjtım het verhaal van de zondvloed.

Dit was oorspronkelijk een zelfstandig verhaal, dat in verschillende talen die in Klein-Azië werden gesproken, is overgeleverd. De eerste ontdekking ervan veroorzaakte een grote sensatie. Dat was in 1872, toen tussen de kleitafels in het British Museum afkomstig van de opgravingen te Niniveh een relaas werd gevonden van een zondvloed dat merkwaardig veel gelijkenis vertoonde met het bijbelse zondvloedverhaal. Het was echter niet compleet. Het Engelse dagblad Daily Telegraph stelde duizend pond beschikbaar om in Niniveh de ontbrekende stukken te gaan zoeken en deze schijnbaar onmogelijke onderneming had succes. Bij opgravingen in deze eeuw zijn er nog meer en veel oudere versies van dit verhaal gevonden. Het oudst bekende Soemerische fragment dateert nog uit het derde millennium.

Het verhaal van Oetnapisjtım bevat frappante overeenkomsten, maar ook opmerkelijke verschillen met het zondvloedverhaal uit Genesis. In Oeroek, evenals trouwens in vele andere steden in het gebied van Eufraat en Tigris, hebben de archeologen tussen de opeenvolgende lagen van oude culturen een dikke sliblaag gevonden, het gevolg van een zware overstroming die de gehele toenmalige stad moet hebben weggevaagd. Het uitgebreide irrigatiestelsel met zijn dammen en kanalen

was bij zware overstromingen zoals die in Mesopotamië op gezette tijden voorkwamen bijzonder kwetsbaar.

Voor de structuur van het Gilgamesj-verhaal is de beschrijving van de zondvloed geen toevallige inlas. Het moet laten zien hoe uitzonderlijk de positie van Oetnapisjtjm is: zijn verwerving van onsterfelijkheid berust op gebeurtenissen die onherhaalbaar zijn. Er is voor Gilgamesj geen reden hieraan de hoop te ontnemen dat hij zelf aanspraak of kans op eeuwig leven zou maken.

In een vergadering van goden, zo luidt het verhaal van Oetnapisjtjm, wordt besloten tot het ontketenen van de zondvloed. Met name worden genoemd de hemelgod Anoe, de krijgshaftige god van de storm Enlil, de heraut Ninoerta en de „dijkgraaf” Ennoegi. In sommige versies wordt in het geheel geen reden vermeld voor dit besluit, in andere teksten staat dat de mensheid veel te rumoerig is en de rust der goden verstoort. Aanwezig is ook de god Ea, de god van het zoete water die in de diepte woont waar bronnen en grondwater hun oorsprong vinden, hij is de mensheid als regel gunstig gezind. Ook nu wil hij de mensen inlichten over het onheil dat hen te wachten staat. Omdat hem blijkbaar een zwijgplicht is opgelegd, vertelt hij het niet rechtstreeks, maar spreekt tegen de rieten wand van het huis waarin Oetnapisjtjm in de stad Sjoerroepak woont.

Riethuis, riethuis! wand! wand!
Riethuis luister! wand begrijp me!
Man van Sjoerroepak, zoon van Oebar-Toetoe,
breek je huis af en bouw een schip,
verlaat je bezit om lijfsbehoud.
Je levende ziel is meer waard dan rijkdom,
breek je huis af en bouw een schip,
verzamel daarin het zaad van al wat leeft.

Oetnapisjtjm moet de voorkennis van de dreigende ramp voor zich houden en zijn stadgenoten op een dwaalspoor brengen. Hij moet het doen voorkomen of Enlil speciaal op hém vertoornd is en dat hij daarom de stad wil ontvluchten. Sjoerroepak zelf zal door Enlil juist bijzonder gezegend worden, de verraderlijke voorspelling luidt:

hij laat overvloed regenen,
vluchten vogels en scholen van vissen,
tarwe laat hij in stromen neerdalen.

Oetnapisjtim gaat aan het werk met zijn gehele gezin. Het wordt een enorm drijvend huis van zeven verdiepingen van 60 bij 60 meter, dat in zeven dagen wordt voltooid. Maar voor de werklieden werd dan ook goed gezorgd:

runderen slachtte ik voor de mensen,
iedere dag slachtte ik schapen,
most, sesamwijn, olie en wijn
kregen mijn werklui te drinken als water.

Het verbaast ons niet te horen dat de tewaterlating van het gevaarte niet eenvoudig was. Het blijkt dat tweederde van de ark boven water kan blijven drijven. Dan wordt alles ingeladen, haastig want de tijd dringt. 's Avonds als de storm de eerste verwoestende regenvlagen doet neerdalen, moet Oetnapisjtim alle luiken van de boot sluiten. Dan volgt de uitvoerige beschrijving van het noodweer:

Reeds bij de eerste morgenschemer
rees een zwarte wolk aan de horizon,
daarin klonk donderend de stem van Adad.
Herauten van de storm trokken vooruit,
uit de diepte rijzen de goden,
Nergal brak de dammen van de wateren beneden,
Ninoerta doorbrak de dijken op aarde.
De Annunaki hieven fakkels omhoog
die over het land flitsten met hun vlammen.
De hemel werd vervuld van ontzetting
toen Adad het licht veranderde in duisternis,
het land verbrijzelde als een aarden kom.
Een dag lang woedde de orkaan,
dreef het water omhoog tot de bergen
als een leger in stormaanval.

De mensen konden elkaar niet meer zien,
noch kon men ze zien vanuit de hemel.

Zelfs de goden schrikken van dit barre geweld en vluchten naar de hoogste hemel, naar de majesteitelijke rust van Anoe waar zij wegkruipen als angstige honden. Ishtar slaakt smartelijke kreten als een barendende vrouw: „Waarom heb ik dit gedaan, ik beval de mensen te laten vernietigen, maar het is toch mijn volk, dat ik heb voortgebracht, nu drijven de mensen als visbroed in de zee”.

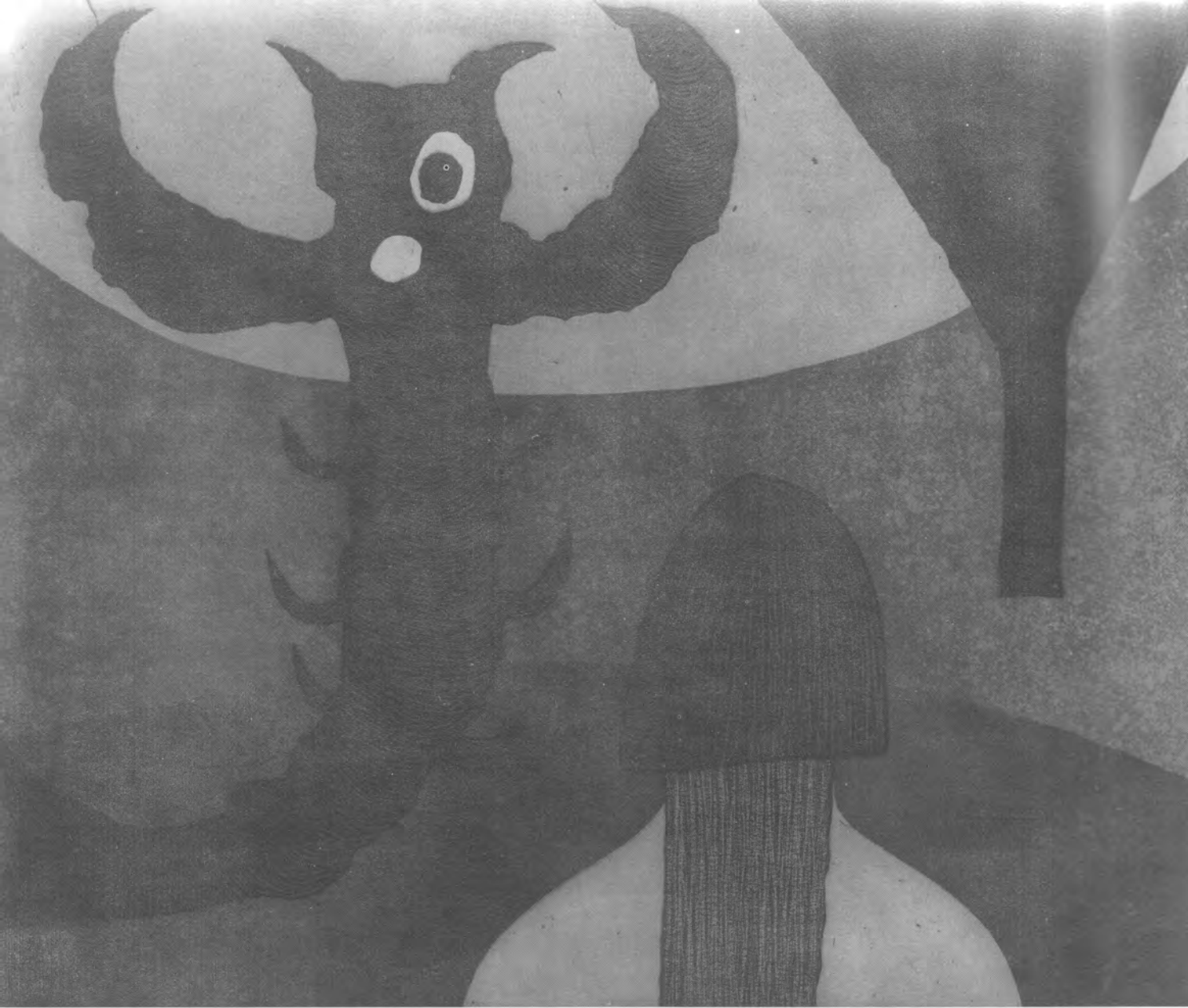
Maar de eenmaal ontketende natuurkrachten laten zich blijkbaar niet meer beugelen. Zes dagen en zeven nachten waait de storm en wordt de wereld bedolven onder wolkbreuken en overstromingen. Op de zevende dag gaat de wind liggen. Als Oetnapisjtum het luik opent, is hij ontsteld over de troosteloze aanblik:

Ik keek in een wereld van doodse stilte,
heel de mensheid was veranderd in slib,
ononderbroken het wateroppervlak.
Machteloos zonk ik schreiend neer,
omringd door een woestijn van water.

Tenslotte ontdekt hij een berg waarop het schip vastloopt. Er is angstige spanning of het schip opnieuw weg zal drijven over de onafzienbare watervlakte,

GILGAMESJ EN DE SCHORPIOENWACHTERS

*Schorpioenmensen bewaken de poort,
vreselijk is hun verblindende glans,
dodelijk is hun blik voor de mens.*

GILGAMESJ EN DE SCHORPIOENWACHTERS
Schorpioenmensen bewaken de poort,
vreselijk is hun blik voor de mens.

maar het blijft zeven dagen achtereen bewegingloos op de berg vastzitten. Ook de Soemerische Noach stuurt vogels uit om te weten te komen of er de aarde al drooggevallen is:

Bij het eerste licht van de zevende dag
liet ik een duif los om uit te vliegen,
de duif vloog weg - maar kwam terug:
ze kon nergens neerstrijken en keerde om.
Een zwaluw liet ik uitvliegen,
de zwaluw vloog weg - maar kwam terug:
ze kon nergens neerstrijken en keerde om.
Een raaf liet ik uitvliegen,
de raaf vloog weg, toen ze het water zag zakken,
at ze, fladderde en kraste en bleef weg.

Oetnapisjtım verlaat het schip en brengt een reukoffer van tweemaal zeven vaten met riet, ceder en mirre. Een heerlijke geur stijgt op tot de goden, die daardoor aangelokt „als vliegen” om het offer drommen. Isjtär zweert bij de halsketting met hemelse juwelen, die ze van haar vader Anoe heeft gekregen, dat ze deze dagen nooit zal vergeten. Ze verklaart dat alle goden het offer mogen naderen behalve Enlil, die ondoordacht deze ramp heeft veroorzaakt en de mensheid heeft vernietigd. Dan komt Enlil, ziet de boot en ontsteekt in woede. „Is iemand van de stervelingen aan de ramp ontkomen? Niemand mocht die vernietiging overleven!” Dan zegt de „dijkgraaf” Ninoerta: „Wie kan iets beramen zonder Ea die alles doorziet?” Ea leest Enlil de les over zijn meedogenloos optreden:

Leg op de zondaar zijn zondenlast,
belast de misdadiger met zijn daden,
maar straf met mate zijn vergrijpen,
zodat hij niet ten ondergaat.
Beter dan een zondvloed,
had een leeuw de mensen kunnen teisteren,
beter dan een zondvloed,

had de wolf de mensen kunnen teisteren,
beter dan een zondvloed,
had hongersnood het land kunnen verteren,
beter dan een zondvloed,
had pest de mensen kunnen verteren.

Ea ontkent dat hij het geheim van de goden heeft verraden: „De wijze Oetnapisjt看 heeft het in een droom vernomen. Laat ons nu beraden wat er met hem moet gebeuren.” Door deze oproep tot bezinning komt Enlil tot bedaren. Oetnapisjt看 vertelt hoe de god Enlil hem en zijn vrouw bij de hand nam en hen op het schip deed neerknielen ter weerszijden van de godheid. Daarop raakte hij zijn voorhoofd aan en sprak de zegenspreuk:

Eens was Oetnapisjt看 een sterfelijk mens
voortaan zullen ons goden gelijk zijn
Oetnapisjt看 en zijn vrouw
en wonen zal Oetnapisjt看
verweg bij de monding der stromen.

Gilgamesj' laatste poging en terugkeer

Toch blijkt er voor Gilgamesj nog een laatste kans te bestaan de onsterfelijkheid te verwerven. Daarvoor moet hij een zware proef doorstaan: zeven dagen en zeven nachten achtereen mag hij niet toegeven aan de slaap. Maar nauwelijks is hij gaan zitten, of zacht als pluizen wol legt een nevel van slaap zich over hem heen. „Daar is nu die sterke man, die eeuwig wou leven”, zegt Oetnapisjt看 tot zijn vrouw, „en nu al heeft de nevel van slaap zich over hem heen gelegd!” Zijn vrouw heeft medelijden: „Stoot hem aan om wakker te maken en laat hem in vrede terugkeren”.

Wat is de oorzaak dat Gilgamesj zelfs niet in staat is tegen de slaap te vechten? Dat de uitputting van de overtocht met de zware vaarbomen daarvan de oorzaak zou zijn, is waarschijnlijk een veel te rationele verklaring. Gilgamesj is in een andere, vreemde wereld, waar hij zich blijkbaar niet kan handhaven. Misschien staan de zeven dagen en zeven nachten voor een tijdsaanduiding die iets heel anders betekent dan de tijdseenheid op aarde. Dat blijkt misschien ook uit de geheimzinnige passage over de broden. Oetnapisjt看 zegt tot zijn vrouw:

mensen zijn bedriegers, ook jou zal hij bedriegen,
bak iedere dag een brood en leg het naast zijn hoofd
en kerf op de muur de dagen dat hij slaapt.
Toen het eerste brood was verdroogd,
het tweede geschrompeld, het derde vochtig,
het vierde beschimmeld, het vijfde verkleurd,
het zesde vers en het zevende in de oven,
stootte Oetnapisjt看 hem aan.

Gilgamesj schrikt wakker. „Zodra ik dreigde in slaap te vallen heb je me aangestoten”, zegt Gilgamesj. In werkelijkheid heeft hij, zoals de broden bewijzen, zeven dagen en zeven nachten geslapen. Misschien nog wel meer: de broden kunnen ook symbolen zijn van de zeven levenstijdperken voor de geijkte levensduur van zeventig jaar. Gilgamesj ontwaakt dan als een oud man, als Oetnapisjtim hem niet had aangestoten, was hij misschien nooit meer ontwaakt. Dit is het einde van alle hoop:

Wat moet ik doen? Waar moet ik heen?
Ik voel de dood in mijn ledematen,
de dood woont al in mijn slaapvertrek,
waar ik ga wacht de dood mij op.

Deze wanhopige, uitgeputte mens kan Oetnapisjtim niet zo laten gaan. Hij wendt zich tot de veerman, die zijn ontslag krijgt aangezegd, omdat hij zich niet aan de instructies heeft gehouden en een sterveling over de wateren van de dood heeft gebracht. Maar voor hij met Gilgamesj het eiland voorgoed verlaat, moet hij hem mee naar de wasplaats nemen. De bron die zich daar bevindt, blijkt een verjongingsbron, die zijn kracht en schoonheid doen terugkeren. Zelfs de kleren die de veerman hem geeft inplaats van zijn bedekking van leeuwenhuid zullen niet vergaan tot hij in Oeroek is teruggekeerd.

SIDOERI, DE SCHENKSTER DER GODEN

*In die tuin aan de rand van de zee woont Sidoeri,
ze brouwt de drank in een gouden vat.*

SIDOERI, DE SCHENKSTER DER GODEN
In die tuin aan de rand van de zee woont Sidoeri,
ze brouwt de drank in een gouden vat.

Het verjongingskruid

Gilgamesj en de veerman zijn bezig de boot in het water te duwen om van wal te steken. Dan dringt de vrouw van Oetnapisjtijm bij haar man erop aan, dat hij Gilgamesj, die vergeefs zoveel ontberingen heeft doorstaan, een afscheidsgeschenk meegeeft. Daarop geeft hij Gilgamesj aanwijzingen over een plant, stekelig als een roos, die diep onder water groeit en die een oud man weer jong kan maken. Deze plant geeft niet het eeuwig leven, zoals de verjongingsbron dat doet als men er geregeld in baadt, ze is maar eenmaal in staat de levenscyclus terug te draaien. Maar ook dit is een kostbaar geschenk. Gilgamesj aarzelt geen moment. Als een parelduiker bindt hij zware stenen aan zijn voeten en laat zich zakken tot de Apsoe, de oerzee van het zoete water waarop de aardschijf en de haar omringende oceaan drijft. Merkwaardig is in dit verband, dat zich bij het eiland Bahrein in zee zoetwaterwellen bevinden die dan volgens Soemerische opvattingen in verbinding zouden hebben gestaan met het onderaardse oerwater.

De stenen trekken Gilgamesj naar de diepte waar de plant groeit. Hij plukt haar, ondanks de prikkelige stekels, snijdt de stenen los en stijgt naar de oppervlakte. De zee werpt hem op de kust. Opgetogen roept hij tot de veerman:

dit is een wonderkruid Oersjanabi,
waardoor de mens zijn leven verlengt.
In Oeroek zal ik het de ouden te eten geven,
het zal „verjonging van grijsaards” heten,
ik zal er zelf van eten om mijn jeugd terug te krijgen.

Gilgamesj en de veerman zijn weer op de andere oever, terug in deze wereld. Dat blijkt ook omdat nu weer met de traditionele formule de afstand wordt opgegeven:

Na tweehonderd mijl aten zij de maaltijd,
na driehonderd mijl legden ze zich ter ruste.

In vijf regels volgt de laatste en beslissende catastrofe:

Gilgamesj zag een bron met koel water,
daalde erin af om te baden -

een slang rook de geur van het levenskruid,
gleed uit het water en at het op.
Toen ze terugging, wierp ze haar huid af.

De slang heeft de kracht van het levenskruid ondervonden en heeft zich verjongd. Voor Gilgamesj is het verloren, voor goed. Hij is niet meer in staat om zich fel te verzetten tegen zijn noodlot, hij heeft zo vaak vergeefs gehoopt, dat hij bij deze laatste slag het enige kan doen wat hem overblijft: berusten in het onvermijdelijke en terugkeren naar zijn stad met lege handen:

Na tweehonderd mijl namen ze een maaltijd,
na driehonderd mijl legden ze zich ter ruste,
na drie dagen bereikten ze Oeroek.

Onvergankelijk is alleen de stad die hij gebouwd heeft. Als de hoge muren van Oeroek voor hen oprijzen, zegt Gilgamesj tot de veerman:

Beklim de muur van Oeroek, Oersjanabi.
Kijk naar de fundamenteën en het metselwerk:
zie je wel dat het goede bakstenen zijn!
Binnen die muur is éénderde stad,
éénderde palmgaarde, éénderde akker
met het domein van de Isjartempel.

Ook dit was het werk van Gilgamesj, de koning, de man die alles zag, geheime en onaardse dingen, die ons het verhaal bracht van de dagen van de vloed. Lang en vermoeiend was zijn tocht en bij zijn terugkomst heeft hij zijn verhaal op een steen gegrift.

Gilgamesj, Enkidoe en de onderwereld

In een latere periode is nog een zang in de Gilgamesj-cyclus ingelijfd, die er oorspronkelijk geen deel van uitmaakte en een afwijkende versie van het verhaal bevat die logisch niet met de rest in overeenstemming is te brengen. Misschien heeft men dit eind toegevoegd omdat in later eeuwen, toen de Soemerische cultuur door andere was opgevolgd en Oeroek niet langer een cultureel middelpunt vormde, de lofzang op Oeroek geen bevredigende afronding werd geacht.

Gilgamesj betreurt het verlies van zijn trommel en trommelstok die tijdens een magisch ritueel in de onderwereld zijn gevallen. Dit gebeurde omdat niet het vereiste absolute stilzwijgen in acht is genomen. Deze instrumenten waren vervaardigd uit het hout van een aan Ishtar behorende choeloeppeboom. Enkidoe biedt aan de voorwerpen uit de onderwereld terug te halen, en Gilgamesj geeft hem allerlei aanwijzingen voor die gevaarlijke onderneming. Het komt erop neer dat hij in kleding en gedrag alles moet vermijden wat de bewoners van de onderwereld zou kunnen opschrikken of jaloers maken. In zijn overmoed negeert Enkidoe deze aanwijzingen en beledigt de vorstin van de onderwereld. Daardoor heeft hij zich de terugkeer afgesneden, hoewel hij nog levend naar het schimmennrijk is afgedaald.

ziekte greep hem niet, pest greep hem niet,
hem greep de aarde
de onverbiddelijke poortwachter greep hem niet,
hem greep de aarde

hij viel niet als een man op het slagveld
hem greep de aarde.

Gilgamesj is wanhopig en smeekt de goden dat zij Enkidoe's terugkeer zullen afdwingen. Allereerst richt hij zijn verzoek tot Enlil, maar deze keurt hem zelfs geen antwoord waardig. Dan gaat hij naar de maangod Sin, maar ook daar krijgt hij geen antwoord. Weer is het Ea die hulp wil bieden, weliswaar kan ook hij niet bewerkstelligen dat Enkidoe het huis waarvandaan men nooit terugkeert, mag verlaten. Maar hij bereikt dat Enkidoe als schim uit de onderwereld stijgt om zijn vriend te ontmoeten.

Ea spreekt tot Nergal, de vorst van het dodenrijk:

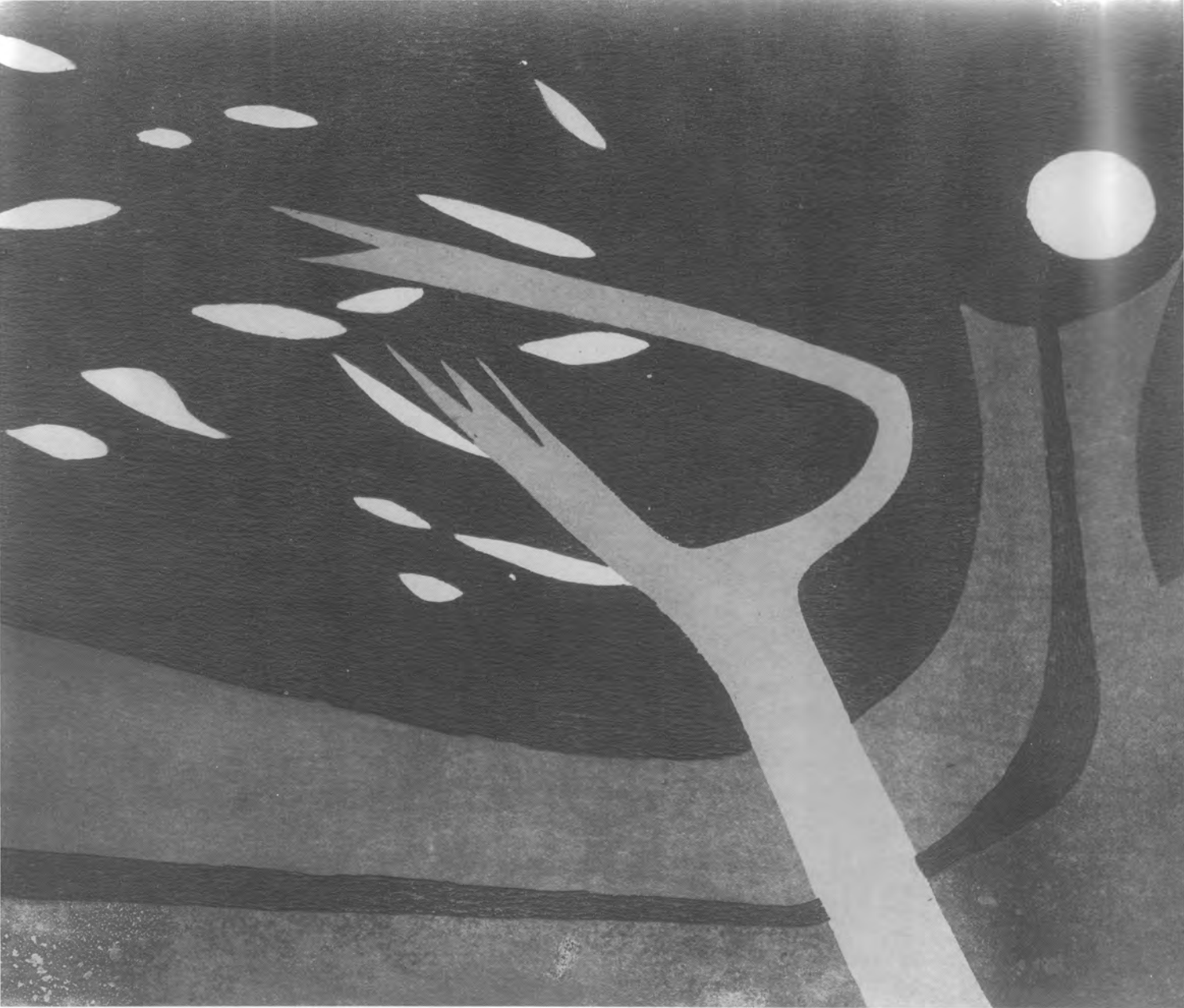
Luister naar mij, roemruchte heer Nergal,
wil toch een spleet in de aarde openen
zodat Enkidoe's schim kan opstijgen
en zijn broeder de wet van uw rijk kan melden.
Nergal de roemruchte heer stemde toe.

Nauwelijks had hij een spleet in de aarde geopend of Enkidoe's schim steeg als een vlag omhoog.

De beide vrienden omarmen elkaar, maar de ontmoeting brengt hun beiden geen vreugde.

DE ORKAAN STEEKT OP

*Reeds bij de eerste morgenschemer
rees een zwarte wolk aan de horizon,
daarin klonk donderend de stem van Adad.*

DE ORKAAN STEEKT OP

Reeds bij de eerste morgenschemer
rees een zwarte wolk aan de horizon,
daarin klonk donderend de stem van Adad.

„Zeg me toch vriend, zeg me toch
hoe gaat het toe in het dodenrijk?”
„Dat zeg ik niet, vriend, dat zeg ik niet.
Als ik zou zeggen hoe het daar toegaat
zou het je machteloos van verdriet maken.
Mijn lichaam dat je vertrouwd was
verteren de maden als een vod,
mijn lichaam dat je zo vertrouwd was
raakt in ontbinding, vergaat tot stof!”

Gilgamesj vraagt naar het lot van de overledenen. Helaas is dit gedeelte ernstig verminkt. Wel is op te maken dat er verband bestaat tussen het lot der doden en de wijze waarop ze gestorven zijn, dat hun lot beïnvloed wordt door het feit dat voor hen de juiste begrafenisriten zijn verricht en de gestorvene in de herinnering van de levenden voortleeft:

„Zag je iemand wiens lijk in het veld werd geworpen?”
„Ja ik zag hem: zijn schim vindt onder de aarde geen rust”.
„Zag je iemand wiens schim niemand gedenkt?”
„Ja ik zag hem: de resten uit de kookpot,
weggeworpen brokken moet hij eten”.

Zo heeft ook dit toegevoegde deel van het Gilgamesj-epos geen harmonisch einde, het verzet en de wrok tegen het noodlot worden niet opgeheven, in wezen is er geen aanvaarding van het onvermijdelijke, het kernprobleem blijft onopgelost en onoplosbaar.

Het opstandingsgeloof

Toch heeft er ook een tegenstroom bestaan, gekoppeld aan het Tammoez-geloof, de god van de plantengroei die ieder jaar in de verschroeiende zomerhitte sterft en in de lente weer op aarde terugkeert. Dit geloof was in geheel Klein-Azië verbreid, en de figuur van Tammoez leeft als Attis en als Adonis voort in de Griekse

mythologie. In het voorjaar legden de vrouwen tuintjes aan van snel ontspruitende lentebloemen, die de hoop op terugkeer van Tammoez symboliseerden, zogenaamde „Adonistuintjes”. In de bijbel fulmineert Jesaja tegen deze „bekoorlijke aanplantingen (17, 10), evenals Ezechiël (8, 14) zijn verontwaardiging uit dat tot in de tempel van Jeruzalem de klaagzang om Tammoez’ dood wordt gehoord. Ook in het Hooglied zijn misschien echo’s te horen van de nieuwjaarsliederen ter ere van de herleving van Tammoez.

Een merkwaardig uitvloeisel van dit opstandingsgeloof is aangetroffen in de Soemerische koningsgraven te Oer. Daar zijn graftomben gevonden waarin met de gestorven koning zijn gemalin, muzikanten, dienaressen en paardeknechten, kortom zijn gehele gevolg, door het drinken van de gifbeker de dood waren ingegaan. Omdat ieder zichtbaar spoor van geweld ontbreekt, moet men wel aannemen dat dit min of meer vrijwillig gebeurd is, in de hoop op deze manier mét de gestorven vorst een vorm van opstanding deelachtig te kunnen worden.

Het meest fascinerende en mysterieuze aan deze graven is dan, dat het lijk van de koning zelf ontbreekt. Dit is niet gebeurd door grafrovers, want alle kostbaarheden die hem bij zijn begrafenis waren meegegeven werden onaangeroerd aangetroffen. Zoals door de opgravers viel na te gaan, is vrij kort na de bijzetting het graf aan de bovenzijde geopend. Boven de koninklijke grafkamer moet een plechtigheid zijn gevierd waarbij de wederopstanding van de koning, althans symbolisch, werd waargemaakt.

Er bestaat een Soemerisch tablet over de dood en de begrafenis van Gilgamesj, waaruit men zou kunnen opmaken dat ook voor hem dergelijke begrafenisriten vervuld werden.

De dood van Gilgamesj

Het lot was vervuld dat voor Gilgamesj was vastgesteld:

De koning ligt terneer en hij herrijst niet weer.

De Heer van Koellab, hij herrijst niet weer.

Hij die het kwaad keerde, keert tot ons niet weer

Zijn arm was sterk, maar hij herrijst niet weer

Wijsheid en schoonheid was zijn deel, maar hij herrijst niet

weer.

Hij daalt af in de berg en hij herrijst niet weer.

Van het noodlotsbed waarop hij ligt, herrijst hij nimmermeer.

Uit geheel het volk stijgt een klacht op als het noodlot heeft gesproken. Nu is de koning in de macht van de onderwereld, van Namtar die handen noch voeten heeft, die geen water drinkt en geen vlees eet.

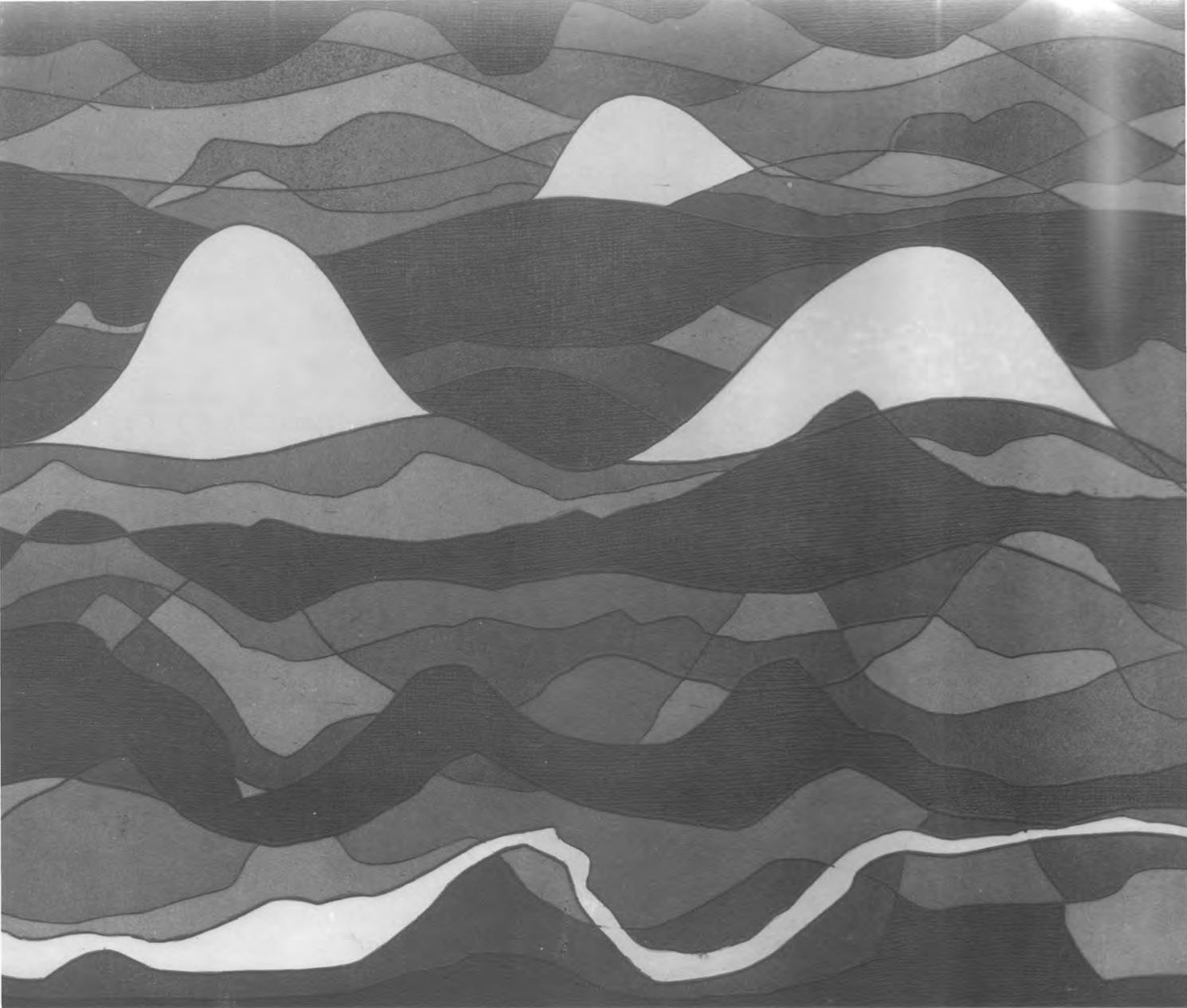
Voor Gilgamesj, de zoon van Ninsoen bepaalden ze de offers: zijn geliefde vrouw, zijn bijvrouw, zijn muzikanten en geheel zijn gevolg. Allen die in het paleis leefden wogen hun offergaven uit voor Gilgamesj, de zoon van Ninsoen, het hart van Oeroek.

Zij wogen hun offergaven uit voor Eresjkigal, de Vorstin van de Dood en voor alle goden van het dodenrijk. Voor Namtar, het Noodlot, wogen zij hun offergaven uit. Brood voor de poortwachter, brood voor de slangengod, de hoeder van de levensboom en voor Tammoez en alle goden uit het schimmenrijk.

Nu ligt Gilgamesj, de zoon van Ninsoen in het graf, de koning, weergaloos, zonder gelijke onder de mensen, die Enlil, zijn meester niet heeft veronachtzaamd. O Gilgamesj, Heer van Koellab, groot is uw roem.

DE ZONDVLOED

*Een dag lang woedde de orkaan,
dreef het water omhoog tot de bergen
als een leger in stormaanval.*

DE ZONDVLOED

Een dag lang woedde de orkaan,
dreef het water omhoog tot de bergen
als een leger in stormaanval.

Voortleven van het Gilgamesj-epos

Pas in deze eeuw is het verhaal van Gilgamesj opnieuw ontdekt. Toen Niniveh in 612 v.Chr. werd veroverd was de verwoesting van die stad zo totaal, dat ze nooit meer opnieuw is opgebouwd. Onder de puinheuvel in een vlakte die door het vernietigend oorlogsgeweld van opeenvolgende golven nomaden steeds onbewoonbaarder werd, lag de bibliotheek van Assoerbanipal, waarin alle wetenschap en literatuur uit voorafgaande eeuwen was bijeengebracht. Het spijkerschrift raakte snel in onbruik toen er ander schrijfmateriaal en een praktischer schriftstelsel in zwang kwam. Een gehele cultuur ging schijnbaar spoorloos ten onder. Schijnbaar, want juist de Soemeriërs hebben een diepgaande invloed uitgeoefend op de vorm van het Westerse denken. Dit gebeurde zowel via de invloed die hun denkbeelden op het Joodse volk dat in hun cultuurkring hun nomadenbestaan leidde, hebben uitgeoefend als via uitstralingen naar de Westkust van Klein-Azië op de Myceense en Griekse beschaving.

Van het voortleven van het Gilgamesj-epos als zodanig zijn zeer merkwaardige sporen na te gaan. Thema's van het Gilgamesj-epos zijn terug te vinden in de figuur van Herakles: ook hij bekleedt zich met de huid van verslagen leeuwen, daalt af in de onderwereld en komt in de paradijselijke tuin der Hesperiden. In de Odyssee van Homerus herkent men Gilgamesj-motieven. Circe de tovenares die haar minnaars in dieren verandert, doet denken aan Ishtar. Odysseus krijgt bij zijn magische raadplegingen van de doden hetzelfde troosteloze beeld van het schimmenrijk. Als hij de vrijers naar de hand van zijn vrouw heeft gedood, dalen hun zielen „piepend en fladderend als opgeschrikte vleermuizen” onder geleide van Hermes af naar de onderwereld.

In de Ilias van Homerus loopt de verhouding tussen Achilles en zijn moeder Thetis, en zijn vriend Patroklos parallel met die van Gilgamesj en zijn moeder Ninsoen, en Gilgamesj en Enkidoe. Ninsoen zorgt, evenals Thetis, voor wapenrusting en bidt Sjasasj om bescherming voor haar zoon, evenals Thetis aan Zeus protectie voor Achilles vraagt.

Als Achilles treurt om zijn gesneuvelde vriend Patroklos, zegt Homerus dat hij in zijn wanhoop heen en weer loopt als een radeloze leeuwin:

„— een leeuwin met golvende manen
leek hij, wier welpen een hertenjager aan haar uit het hakhout
sluw heeft geroofd en huilende, zij die te laat kwam,
doorzocht zij kloof en ravijn —”

(vertaling Ae. Timmermans)

Hier lopen niet alleen de gebeurtenissen parallel, maar wordt de uiting van smart ook door eenzelfde vergelijking uitgedrukt als in de rouwklacht van Gilgamesj.

Dan is er het Zondvloedverhaal, waarvan de Soemerische lezing, onafhankelijk van de bijbelse versie, de Griekse literatuur heeft bereikt.

Nog tal van andere thema's, verwerkt in het Gilgamesj-epos, hebben hun weg gevonden in de Westerse literatuur: de verjongingsbron, het voorbijgaan van een heel leven terwijl men meende slechts even te slapen, de onheilbrengende rol van de slang, de tocht naar een wereld buiten tijd en ruimte.

Tot in de Middeleeuwen kunnen we de sporen volgen. In de verhalencyclus rondom koning Arthur en de ridders van de tafelronde zijn tal van Gilgamesj-motieven aan te wijzen zoals de verjongingsbron, de alziende en kwaadaardige bewaker van het woud. Ook in het levensverhaal van Alexander de Grote, zoals dat in de Middeleeuwen op grond van een pseudoklassieke bron werd beschreven, zijn naast min of meer historische stof gedeelten uit het Gilgamesj-verhaal verwerkt. We hebben daarvan een Middelnederlandse versie in de bewerking van Jacob van Maerlant.

Op zijn tocht oostwaarts komt Alexander in aanraking met griffioenachtige wezens, daarna op een eiland waar men het eeuwig leven zoekt en dat rijk is aan

allerlei soorten edelstenen. Hij belandt bij een bron die alles wat erin wordt ondergedompeld rimpelloos en glanzend maakt en tenslotte, aan de rand van de wereld, bij het paradijs. Dit verheft zijn gouden tinnen tot in de wolken. Een stem raad Alexander aan terug te keren, maar hij vraagt een bewijs, zodat hij kan aantonen dat zijn tocht hem tot aan het paradijs heeft gevoerd:

Wat wildi mi werpen neder
tenen licteken dat ic hier was?

Dan wordt hem een steen toegeworpen waarvan een licht uitstraalt, helder als de zon. De steen is gevormd „als eens mensen oge” en heeft een zeer merkwaardige eigenschap: hij weegt zwaarder dan enig ander kostbaar materiaal dat ertegen wordt afgewogen. Legt men echter een hoopje aarde ter grootte van een wormpje op de andere schaal, dan geeft dat de doorslag. Ook hier, eeuwen en eeuwen later, eenzelfde beeld van tijdelijkheid en vergankelijkheid van het aardse bestaan. Een verre, haast onherkenbare echo van de figuur van Gilgamesj, de eerste mens die in de literatuur gestalte aanneemt, een gestalte, die we juist door haar tragiek, als de onze herkennen.

Literatuur

- A. Aymard / J. Auboyer* - L'Orient et la Grèce antique (Paris 1953)
M. A. Beek - Aan Babylons stromen (Amsterdam 1950)
G. Bibby - Looking for Dilmun (London 1970)
H. Frankfort e.o. - Before Philosophy (Hammondsworth 1949)
S. N. Kramer - History begins at Sumer (London 1958)
F. M. Th. de Liagre Böhl - Het Gilgamesj-Epos (Amsterdam 1941)
B. A. van Proosdij / J. Zandee - Inanna/Isjtars tocht naar „de andere wereld”
(in Jaarbericht Ex Oriente Lux 1939)
N. K. Sanders - The Epic of Gilgamesh (Hammondsworth 1964)
A. Scharff / A. Moortgat - Ägypten und Vorderasien im Altertum (München 1950)
H. Schmökel - Das Land Sumer (Stuttgart 1956²)
A. Schott / W. von Soden - Das Gilgamesch Epos (Stuttgart 1958)
J. de Vries - Heldenlied en heldensage (Utrecht 1959)
T. B. L. Webster - From Mycenae to Homer (London 1958)

Inhoud

Inleiding door H. van Kruiningen	3
Goden en mensen	9
Het verhaal van Gilgamesj	15
De man die alles zag	17
De tocht naar het cederwoud	25
Gilgamesj, Enkidoe en de hemelstier	33
Enkidoe's ziekte en dood	37
Gilgamesj op zoek naar het eeuwige leven	43
Het verhaal van de zondvloed	53
Gilgamesj' laatste poging en terugkeer	59
Gilgamesj, Enkidoe en de onderwereld	63
De dood van Gilgamesj	67
Voortleven van het Gilgamesj-epos	69
Literatuur	71